

Onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen anno 2022

Een onderzoek in opdracht van de VVOJ

18 april 2023

Alexander Pleijter, Universiteit Leiden

Michaël Opgenhaffen, KU Leuven & Universiteit Leiden

Onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen anno 2022

Alexander Pleijter, Universiteit Leiden

Michaël Opgenhaffen, KU Leuven & Universiteit Leiden

Inhoud

Voorwoord	4
1. Inleiding	6
1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek	6
1.2 Afbakening onderzoeksjournalistiek	7
2. Eerder onderzoek	10
2.1 VVOJ-onderzoek 2002	10
2.2 DSP-onderzoek 2018	12
3. Opzet van het onderzoek	14
3.1 Inventarisatie	14
3.2 Interviews	14
3.3 Survey	14
3.4 Analyse en rapportage	15
4. Resultaten	16
4.1 Aantal onderzoeksjournalisten	16
4.2 Profiel	18
4.3 Werksituatie	22
4.4 Werkzaamheden	26
4.5 Tijdsinvestering - verloning	30
4.6 Onderwerpen en geografische focus	37
4.7 De onderzoeksjournalistieke praktijk	41
4.8 Belemmeringen en bedreigingen	44
4.9 Werktevredenheid	51
4.10 Ervaringen met de VVOJ	54
5. Conclusies en aanbevelingen	58
5.1 Conclusies	59
5.2 Aanbevelingen	61
Dankwoord	63

Voorwoord

‘Het gaat goed met de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen.’ De oud-juryvoorzitter Kees van den Bosch zei het de afgelopen vier jaar telkens weer bij de uitreiking van De Loep. Niet alleen was er elk jaar een groot aantal inzendingen voor de Vlaams-Nederlandse prijzen voor onderzoeksjournalistiek, de kwaliteit was telkens ook van niveau.

Maar hoe goed gaat het nu echt? Wat zijn onze blinde vlekken? Waar liggen de kansen voor de toekomst? Vanwege het twintigjarig jubileum wilde de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ) de stand van de onderzoeksjournalistiek opmaken. Niet om tevreden achterover te kunnen leunen, maar juist om te kijken wat we beter kunnen doen. Als beroepsgroep én als vereniging.

We vroegen daarom Michaël Opgenhaffen (KU Leuven) en Alexander Pleijter (Universiteit Leiden) om een kwantitatief en kwalitatief onderzoek te doen onder onderzoeksjournalisten in de Lage landen, leden en niet-leden van de VVOJ. Hun onderzoeksresultaten en aanbevelingen vindt u hier.

Allereerst het goede nieuws: onderzoeksjournalisten zijn op een enkele uitzondering na erg tevreden met hun werk. Of ze nu fulltime onderzoek doen, of onderzoek combineren met een gewone journalistieke praktijk, als ze opnieuw voor de keuze stonden zouden ze geen moment twijfelen om in hun eigen voetsporen te treden. De hoge werkdruk lijkt dit enthousiasme nauwelijks te temperen. Het beroep is ook voortdurend in beweging. Nieuwe technieken en nieuwe manieren van (samen)werken worden volop toegepast.

Natuurlijk gaan er ook zaken minder goed. Het schokkendst is wel de kaart in figuur 10. Best veel plekken in Nederland of Vlaanderen zijn helemaal zwart of lichten nauwelijks op: daar vindt nauwelijks onderzoeksjournalistiek plaats. Kwalijk voor de journalistiek, kwalijk voor de democratie. Overheden, bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld hoeven daar geen diepgravende journalistieke arbeid te vrezen.

Ook financieel zijn er zeker nog wensen. Er gaat weliswaar de laatste jaren meer geld van fondsen en uitgevers naar onderzoeksjournalistiek, toch blijkt dat onderzoekende freelancers het lang niet altijd gemakkelijk hebben. Bij hen zakt het uurloon naar onacceptabele laagte. Eigenlijk doen ze veel onderzoek, nauwelijks gefinancierd, in hun privétijd.

Het is dan ook niet vreemd dat nog steeds veel onderzoek wordt gedaan door middelbare, witte mannen in vaste dienst. De VVOJ-conferentie in november 2022 in Leiden was weliswaar drukker, jonger en diverser dan ooit, maar we zijn er nog lang niet.

Het onderzoek van Opgenhaffen en Pleijter zet dan ook aan tot actie. Veel dank daarvoor. En een deel van die actie is al ondernomen. De werkgroep 'VVOJ Start' - voor mensen die nieuw zijn in de onderzoeksjournalistiek - is bijvoorbeeld een van actiefste in onze verenigingen en hun bijeenkomsten puilen uit. De toekomst van de onderzoeksjournalistiek? Die wordt daar vormgegeven!

Evert de Vos

Voorzitter VVOJ

1. Inleiding

Dit onderzoek is gedaan in opdracht van de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ). In dit hoofdstuk beschrijven we wat de reden hiervoor was en wat het doel van het onderzoek is. Ook buigen we ons over de vraag wat we in dit onderzoek verstaan onder onderzoeksjournalistiek.

1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek

Journalisten hebben een belangrijke taak in een democratische samenleving. Ze worden geacht burgers te voorzien van betrouwbare informatie, het publieke debat te voeden met feiten en verslag te doen van belangwekkende gebeurtenissen.

Voor onderzoeksjournalisten is een speciale opdracht weggelegd. Ze worden veelal gezien als de ‘waakhonden van de democratie’, die schandalen onthullen, misstanden aan de kaak stellen en onrecht opsporen. Om onderzoek daarnaar te doen is het nodig dat ze beschikken over voldoende tijd en financiën, specialistische vaardigheden en toegang tot bronnen.

Om de belangen van onderzoeksjournalisten in Vlaanderen en Nederland te behartigen en de kwaliteit van het onderzoeksjournalistieke werk te bevorderen, is in 2002 de Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ) opgericht. Sindsdien reikt de vereniging prijzen uit voor hoogwaardige onderzoeksjournalistiek (de Loep), organiseert nascholing (zoals de jaarlijkse VVOJ-conferentie onderzoeksjournalistiek), lobbyt bij de overheid en mengt zich in het publieke debat over journalistiek.

Vanwege de oprichting van de VVOJ, liet de vereniging destijds een onderzoek uitvoeren dat in beeld bracht hoe de onderzoeksjournalistiek ervoor stond in Vlaanderen en Nederland. In het volgende hoofdstuk zetten we de bevindingen uit dat onderzoek op een rij, evenals die van een onderzoek dat in 2018 is gedaan door onderzoeksbureau DSP.

Twintig jaar na het onderzoek uit 2002, heeft de VVOJ de opdracht gegeven om een studie uit te voeren naar de staat van de Vlaamse en Nederlandse onderzoeksjournalistiek in 2022. Sinds 2002 is er immers heel wat veranderd in de onderzoeksjournalistiek, met bijvoorbeeld zorgen over desinformatie, technologische ontwikkelingen, voortschrijdende digitalisering, groei van het aantal freelancers, de opkomst van sociale media, en een toename van bedreiging en belediging jegens journalisten.

Het doel van dit onderzoek is om zowel een kwantitatief overzicht van de beroepsgroep te krijgen (demografie, arbeidsrelatie, beroepsopvattingen), als een beeld van de werkomstandigheden en de problemen en belemmeringen waarmee onderzoeksjournalisten en redacties te maken hebben tijdens hun werkzaamheden.

Hiertoe hebben we een inventarisatie van onderzoeksjournalisten in Vlaanderen en Nederland gemaakt, een aantal journalisten geïnterviewd en een survey gehouden onder een groot aantal journalisten die aan onderzoeksjournalistiek doen. In het derde hoofdstuk komt de opzet van het onderzoek uitgebreider aan bod. Daarna volgt een overzicht van de resultaten van het onderzoek.

1.2 Afbakening onderzoeksjournalistiek

Als we het hebben over onderzoeksjournalisten, is een belangrijke kanttekening op zijn plaats. Hoewel de term gangbaar is, vormen onderzoeksjournalisten geen vastomlijnde beroepsgroep. Het verschil tussen een 'gewone' journalist en een onderzoeksjournalist is niet evident. Elke journalist zal zeggen dat *checken* en *researchen* belangrijke onderdelen van het journalistieke werk zijn. Voor veel journalisten is onderzoeksjournalistiek ook niet iets waaraan ze hun volledige werktijd besteden. Ze zijn er wel, maar voor veel journalisten is het iets wat ze combineren met andere journalistieke werkzaamheden. Sommigen doen incidenteel een onderzoeksklus.

Niet voor niets hanteert de VVOJ een brede, pragmatische definitie. In de statuten staat dat onder onderzoeksjournalistiek wordt verstaan: "kritische en diepgravende journalistiek."¹ Met 'kritisch' wordt hier bedoeld dat de journalist actief nieuws maakt dat er zonder het werk van de journalist niet zou zijn geweest. Dat werk moet volgens de VVOJ in het geval van onderzoeksjournalistiek diepgravend zijn, "hetzij in kwantitatieve zin (veel tijd gestoken in het onderzoek, veel bronnen geraadpleegd, etcetera), hetzij in kwalitatieve zin (scherpe vragen geformuleerd, nieuwe benaderingen opgepakt, etc.). Of natuurlijk een combinatie van beide."²

Deze omschrijving geeft richting, maar laat ook veel open. Hoe uitgebreid moet het onderzoek zijn? Hoeveel tijd en moeite moet een journalist erin gestoken hebben? Welke onderzoekstechnieken moeten zijn toegepast? Hoeveel bronnen moeten zijn geraadpleegd? De grens tussen wat als onderzoeksjournalistiek telt en wat niet, is grijs en glibberig.

¹ VVOJ (2021). Statuten. Geraadpleegd op 11 april 2023, van <https://www.vvoj.org/over-vvoj/over-de-vereniging/statuten/>

² VVOJ (z.d.). Onderzoeksjournalistiek, wat is dat? Geraadpleegd op 11 april 2023, van <https://www.vvoj.org/over-vvoj/over-de-vereniging/wat-is-onderzoeksjournalistiek/>

In zijn VVOJ-essay 'Betonrot in de media', met de veelzeggende ondertitel 'De opmars van de onderzoeksloze journalistiek'³, waarschuwde Bas Haan er ook voor om onderzoeksjournalistiek als een aparte tak van journalistiek te zien:

“Door het belang van onderzoeksjournalistiek te benadrukken, wordt het steeds normaler dat er ook journalistiek bestaat waaraan geen onderzoek voorafgaat. Het definiëren van het één - onderzoeksjournalistiek - definieert automatisch het andere: de niet-onderzoeksjournalistiek. Dat is de betonrot van de journalistiek.”

Ook Sjors van Beek, onderzoeksjournalist bij De Limburger, benadrukt in een opinie-artikel dat hij schreef ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van het Brabants Dagblad⁴: “Een onderzoeksjournalist is geen aparte diersoort. Het is eigenlijk een ‘gewone’ journalist die méér tijd krijgt van zijn bazen om te spitten.”

Onderzoekers die interviews hielden met Zwitserse onderzoeksjournalisten⁵, constateerden dat in de optiek van journalisten beter in gradaties over journalistieke werkvormen gesproken kan worden, variërend van verslaggeving (vertellen wat je ziet) tot diepgravende onderzoeksjournalistiek (uitvoerig onderzoek doen). Met allerlei vormen ertussenin. Zo krijg je vormen van journalistiek die meer en minder tijd kosten, meer en minder onthullend zijn, meer en minder ingewikkelde technieken vergen.

Met dit onderzoek beogen we een breed beeld te krijgen van de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen, en daarom hanteren we een pragmatische en brede afbakening. Het gaat in dit onderzoek om journalisten die onderzoekswerk verrichten, of ze dat nu vaak, soms of incidenteel doen. Als we ‘onderzoeksjournalisten’ schrijven in dit rapport gaat het dus niet louter om journalisten die fulltime onderzoeksjournalistiek werk doen; hieronder vallen ook journalisten die minder frequent aan onderzoeksprojecten werken.

Gezien de hierboven geschetste overwegingen, is het niet aan ons om te beoordelen of een journalist onderzoeksjournalistiek bedrijft of niet. Of een journalist onderzoekswerk doet, hebben we in dit onderzoek daarom aan het oordeel van de journalisten zelf gelaten. We hebben ze aan het begin van de vragenlijst gevraagd

³ Bas Haan. (2017). Betonrot in de media: De opmars van de onderzoeksloze journalistiek. VVOJ-essay.

⁴ Sjors van Beek (2021). Het belang van onderzoeksjournalistiek: ‘Met makkelijke meuk kun je de lezer niet binden’. Geraadpleegd op 17 april 2023, van <https://www.bd.nl/250/het-belang-van-onderzoeks-journalistiek-met-makkelijke-meuk-kun-je-de-lezer-niet-binden-a80f7a3f/>

⁵ Pauline Cancela, David Gerber & Annik Dubied (2021). “To Me, It’s Normal Journalism” Professional Perceptions of Investigative Journalism and Evaluations of Personal Commitment. *Journalism Practice*, 15(6), 878-893.

of ze in de afgelopen twee jaar hebben gewerkt aan een onderzoeksjournalistiek project. Op die manier beogen we zo goed mogelijk aan te sluiten op de praktijk van de onderzoeksjournalistiek.

2. Eerder onderzoek

In de Nederlandstalige lage landen is twee keer eerder onderzoek gedaan naar de stand van zaken in de onderzoeksjournalistiek. Als eerste in 2002 in zowel Vlaanderen als Nederland, vanwege de oprichting van de VVOJ. En nog eens in 2018, toen het Nederlandse ministerie van OCW inzicht wilde krijgen in de staat van de onderzoeksjournalistiek in Nederland. Dat laatste onderzoek had dus geen betrekking op Vlaanderen. We zetten de resultaten uit deze eerdere onderzoeken hieronder op een rij.

2.1 VVOJ-onderzoek 2002

Liefst 107 redacties en journalisten kregen in 2002 de vraag of ze mee wilden doen aan een interview om in kaart te brengen hoe de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen ervoor stond. Dit onderzoek werd gedaan in opdracht van de kersverse Vereniging van Onderzoeksjournalisten, die in februari 2002 was opgericht om de onderzoeksjournalistiek in het Nederlandse taalgebied te stimuleren.⁶

De oprichters van deze nieuwe vakvereniging hadden de indruk dat de professionalisering van het vak in Nederland en Vlaanderen achterop liep bij landen als de VS en Zweden, waar het al langer gebruikelijk was dat journalisten hun kennis en ervaringen met elkaar deelden. Vandaar dus ook dat onderzoek: hoe stond de onderzoeksjournalistiek er eigenlijk voor in Vlaanderen en Nederland anno 2002?

Om met een voor de hand liggende vraag te beginnen: hoeveel onderzoeksjournalisten waren er in 2002 eigenlijk actief in het Nederlandse taalgebied? De onderzoekers vroegen de redacties om aantallen en kwamen tot een schatting van ten minste 350 journalisten. Hoe die 350 over Nederland en Vlaanderen verdeeld waren, vertelt het rapport niet.

Het rapport heeft het over 350 journalisten die 'wel eens een flinke uitzoekklus doen'. Deze formulering verradt al dat het lastig is om het aantal onderzoeksjournalisten te tellen. Een beperkt aantal kent namelijk de luxe om zich fulltime of bijna fulltime bezig te houden met onderzoeksjournalistiek werk. In 2002 gold dat voor een kwart van de genoemde 350 journalisten. Met de aantekening dat dit destijds het geval was voor Nederland; in Vlaanderen troffen de onderzoekers vrijwel geen journa-

⁶ Lieven Desmet & Bram Vermeer (2002). Onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen. Amsterdam: VVOJ.

listen die geheel waren vrijgesteld voor onderzoeksjournalistiek werk. Ook hadden media er geen aparte onderzoeksredacties of - cellen.

Voor de meeste journalisten - zowel in Vlaanderen als Nederland - was onderzoeksjournalistiek iets wat ze naast hun reguliere journalistieke werk deden. Vaak op eigen initiatief: ze gaven aan zelf met onderwerpen te moeten komen en ook zelf tijd vrij zien te maken om er onderzoek naar te doen. Zij hadden de ervaring dat onderzoeksjournalistiek weinig of geen prioriteit had en werd gezien als een extraatje. De actualiteit en dagelijkse nieuwsproductie had altijd voorrang.

In Nederland waren er in 2002 wel redacties met journalisten die zich primair bezighielden met onderzoeksjournalistiek. Op deze redacties was er meer tijd voor onderzoeksprojecten en meer aandacht voor het ontwikkelen van vaardigheden en expertise. Van samenwerking tussen redacties was slechts sporadisch sprake.

In 2002 was het gebruik van internet onder journalisten weliswaar gangbaar, maar vooral voor basale zaken, zoals informatie opzoeken en e-mailen met collega's.⁷ Het VVOJ-rapport meldde dan ook dat onderzoeksjournalisten behoefte hadden aan kennis over 'de mogelijkheden van informatietechnologie' oftewel 'trucs voor het internet'. De mogelijkheden tot bijscholing op dat vlak waren nog beperkt.

Waar redacties ook behoefte aan hadden, waren journalisten die goed uit de voeten konden met cijfers. Tegenwoordig zouden we het hebben over datajournalisten, maar die term was toen nog niet gangbaar (in 2011 publiceerde NU.nl als eerste Nederlandse medium een vacature voor een datajournalist). Het rapport sprak van 'kwantitatieve journalistiek' en meldde dat redacties 'rekenmeesters' en mensen die bedreven zijn in data-analyse goed zouden kunnen gebruiken.

Ook al was de term nog niet gangbaar, er was al zeker wel sprake van wat we tegenwoordig datajournalistiek noemen. Journalisten gebruikten databases om aan nieuws of onthullingen te komen. Dat dit soms nog wat provisorisch ging, blijkt uit voorbeelden in het rapport. Zoals twee journalisten die bij gebrek aan de benodigde vaardigheden, maandelijks een database downloadden, alles uitprintten en regel voor regel met elkaar vergeleken. Het maken van eigen analyses met spreadsheets of statistische programma's, was nog weinig gangbaar.

De beschikbaarheid van overheidsinformatie was voor de onderzoeksjournalisten een heikel punt. Om daaraan te komen was vaak een beroep op de wet openbaarheid bestuur (wob) nodig en dat kost tijd, is ingewikkeld en de procedure duurt vaak lang,

⁷ Alexander Pleijter, Frank Tebbe & Liesbeth Hermans (2001). Nieuwe journalisten door nieuwe bronnen? Een landelijke inventarisatie van het internetgebruik in de Nederlandse journalistiek. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

zo klaagden journalisten. Zeker voor journalisten die hun onderzoek moesten doen naast hun reguliere journalistieke taken, vormde dit een belemmering.

Ook gaven de onderzoeksjournalisten aan dat ze vaak te maken kregen met tegenwerkingen, zoals bedrijven en hooggeplaatste personen die dreigen met juridische procedures om publicatie tegen te houden en eisen tot schadevergoeding wegens smaad. Ook zeiden journalisten dat ze soms bedreigingen ontvingen per telefoon of e-mail. Enkele journalisten gaven toe dat (juridische) bedreigingen bij hen zorgde voor een 'chilling effect': ze brandden hun handen liever niet aan bepaalde zaken. Dit zouden we kunnen opvatten als zelfcensuur.

Hoewel het rapport uit 2002 nuttige inzichten oplevert, moet benadrukt worden dat het ging om een globale bevraging van journalisten. Over veel van de genoemde zaken zijn geen precieze cijfers beschikbaar. Zo weten we niet hoeveel journalisten destijds gebruik maakten van de wob, te maken hadden met bedreigingen of juridische procedures of zichzelf censureerden. Het onderzoek van DSP uit 2018 heeft zulke kwantitatieve gegevens wel verzameld.

2.2 DSP-onderzoek 2018

In 2018 deed onderzoeksbureau DSP onderzoek naar de onderzoeksjournalistiek in Nederland.⁸ Dit gebeurde in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), dat bezig was met het ontwikkelen van beleid om de journalistieke sector in Nederland te steunen. Het doel van het DSP-onderzoek was om het landschap van de onderzoeksjournalistiek in Nederland in kaart te brengen.

Ook DSP maakte een schatting van het aantal onderzoeksjournalisten in Nederland. Dit werd gedaan door het aantal inzendingen voor onderzoeksjournalistieke prijzen, zoals De Loep en De Tegel, te tellen. Daarnaast schatte DSP dat tien procent van alle journalisten (wel eens) onderzoeksjournalistiek werk doet. Op basis van deze twee berekeningen kwam DSP tot een schatting van tussen de 300 en 600 onderzoeksjournalisten in Nederland.

Met de kanttekening dat dit geen fulltime onderzoeksjournalisten waren. De meesten deden onderzoeksjournalistiek werk naast hun reguliere journalistieke werkzaamheden. Zestig procent besteedde minder dan driekwart van de werktijd aan onderzoeksjournalistiek. Hoeveel journalisten (bijna) fulltime bezig waren met onderzoeksjournalistiek, vermeldde het rapport niet.

⁸ Justin de Kleuver, Annelies van der Horst & Arjun Swami-Persaud (2018). Onderzoeksjournalistiek in Nederland: Verkenning en analyse. DSP: Amsterdam.

Voor dit onderzoek werden ook kwantitatieve gegevens verzameld, via een enquête die werd gestuurd naar de Nederlandse leden van de VVOJ. Hieruit kwam naar voren dat de meeste onderzoeksjournalisten actief zijn voor landelijke publieke omroepen en landelijke kranten. Er zijn er maar weinig die werken voor lokale media en commerciële radio en tv. Het rapport constateert dat lokale onderzoeksjournalistiek zo goed als afwezig was. Regionaal is het beeld positiever.

De hoofdmoot van de onderzoeksjournalisten werkte voltijds: 44% als fulltime zzp'er en 42% fulltime in loondienst met een vast contract. Met de aantekening dat freelancers achterlopen in beloning; zeker voor tijdsintensieve projecten is het heel lastig om voldoende vergoeding te krijgen.

Het rapport signaleerde dan ook dat de onderzoeksjournalistiek in 2018 nog altijd te maken had met een gebrek aan tijd en financiën, waardoor onderwerpen blijven liggen. Ook op veel redacties is er nog altijd een spanning tussen tijd voor onderzoeksjournalistiek en de doorlopende werkzaamheden voor de alledaagse actualiteit en nieuwsvoorziening. De belangrijkste belemmering die de onderzoeksjournalisten noemden waren naast tijd en geld, de tegenwerking door overheden en bedrijven. Hierbij ging het om gebrekkige toegang tot (overheids)informatie, persvoorlichters die de boel afhouden en (dreiging van) juridische procedures.

Het rapport signaleerde ook enkele positieve ontwikkelingen voor de onderzoeksjournalistiek in Nederland, zoals de toename van datajournalistiek, toegenomen financieringsmogelijkheden (fondsen), scholingsmogelijkheden, en samenwerking tussen redacties, ook internationaal.

3. Opzet van het onderzoek

Het huidige onderzoek beoogt een beeld te geven van de staat van de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen anno 2022. Daarvoor hebben we het onderzoek uitgevoerd in drie fases.

3.1 Inventarisatie *(mei - september 2022)*

Om een goed beeld te krijgen van de onderzoeksjournalistiek is het noodzakelijk om alle onderzoeksjournalisten en onderzoeksredacties in beeld te krijgen. Een goed begin is het ledenbestand van de VVOJ, maar niet alle onderzoeksjournalisten zijn bij deze vakvereniging aangesloten. Daarom hebben we dit bestand handmatig aangevuld door te zoeken naar niet-leden die actief zijn in de onderzoeksjournalistiek. Dit hebben we gedaan door te zoeken op internet en sociale media (met name LinkedIn en Twitter), redacties te benaderen en via-via navraag te doen. Zodoende kregen we een groslijst met 1030 namen die we gebruikten in de tweede en derde fase van het onderzoek.

3.2 Interviews *(mei - juni 2022)*

Om een beeld te krijgen van de kwesties die momenteel spelen in de onderzoeksjournalistiek, zijn kwalitatieve interviews gehouden met vierendertig Vlaamse en Nederlandse onderzoeksjournalisten (ook freelancers), hoofdredacteuren en chefs van onderzoeksjournalistieke redacties (landelijk, regionaal en lokaal). Het doel hiervan was om een beeld te krijgen van de huidige uitdagingen, problemen en ontwikkelingen in de Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalistiek. De interviews zijn ook als input gebruikt voor de vragenlijst die we in de derde fase hebben uitgezet onder Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten. In de bijlage is een overzicht te vinden van de geïnterviewden.

3.3 Survey *(september - oktober 2022)*

Als derde stap hebben we in het najaar van 2022 een survey gehouden onder Vlaamse en Nederlandse journalisten die onderzoeksjournalistiek werk doen. De survey bestond uit een vragenlijst waarin we vroegen naar achtergrondkenmerken, werkomstandigheden, belemmeringen en uitdagingen. We hebben ons voor de samenstelling van de vragenlijst laten inspireren door de eerder gehouden diepte-interviews

en door voorgaand vergelijkbaar onderzoek, zoals de eerder vermelde studie van de VVOJ uit 2002⁹, een Amerikaans survey-onderzoek onder onderzoeksjournalisten uit 2017¹⁰ en het rapport van DSP naar Nederlandse onderzoeksjournalisten uit 2018¹¹. De inventarisatie uit de eerste fase van het onderzoek leverde een lijst op van 1030 journalisten die allemaal via e-mail benaderd zijn voor deelname aan de survey. Daarnaast hebben we ook de leidinggevenden van redacties gecontacteerd met de vraag om de link naar de survey door te sturen naar journalisten die volgens hen onderzoeksjournalistiek werk verrichten. Om zo veel mogelijk respondenten te overtuigen, werden er later nog twee reminders gestuurd. In totaal hebben 182 Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten deelgenomen. De opzet om ook onderzoeksjournalisten te bereiken die niet zijn aangesloten bij de VVOJ is goed gelukt: veertig procent van de respondenten bleek geen lid te zijn van de VVOJ.

3.4 Analyse en rapportage *(november 2022 - april 2023)*

De laatste stap van het onderzoek bestond uit het analyseren en rapporteren van de bevindingen. Voor de rapportage in het volgende hoofdstuk zijn de resultaten van de survey leidend. We hebben daarbij ook vergelijkingen gemaakt tussen groepen, zoals Vlaamse versus Nederlandse journalisten, freelancers versus journalisten in loondienst, en vrouwen versus mannen. De kwantitatieve resultaten hebben we aangevuld met citaten uit de interviews. Deze citaten en voorbeelden die genoemd worden, zijn geanonimiseerd, met het oog op vertrouwelijkheid. Op die manier konden de geïnterviewden vrijuit spreken.

⁹ Lieven Desmet & Bram Vermeer (2002). *Onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam: VVOJ.

¹⁰ Gerry Lanosga & Brant Houston (2017). Spotlight: Journalists assess investigative reporting and its status in society. *Journalism Practice*, 11(9), 1101-1120.

¹¹ Justin de Kleuver, Annelies van der Horst & Arjun Swami-Persaud (2018). *Onderzoeksjournalistiek in Nederland: Verkenning en analyse*. DSP: Amsterdam.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk bespreken we de bevindingen van ons onderzoek. Centraal staan de uitkomsten van de survey, die we hebben aangevuld met inzichten uit de interviews. In sommige gevallen hebben we uitsplitsingen gemaakt om specifieke groepen met elkaar te kunnen vergelijken, zoals freelancers versus journalisten in loondienst, Vlamingen versus Nederlanders, en mannen en vrouwen.

4.1 Aantal onderzoeksjournalisten

Hoeveel onderzoeksjournalisten zijn er nu eigenlijk in Nederland en Vlaanderen? Het is een hele logische vraag, die niet makkelijk te beantwoorden is. Dat komt doordat de onderzoeksjournalistiek geen vastomlijnd beroepsveld is. Er bestaat geen register van mensen die zich officieel ‘onderzoeksjournalist’ mogen noemen. Het is geen beschermde beroepstitel, iedereen kan zich aanduiden als onderzoeksjournalist. Bovendien kan je vraagtekens zetten bij de scheidslijn tussen ‘onderzoeksjournalistiek’ en ‘gewone journalistiek’. Waar precies zit het verschil tussen die twee? Wanneer is er geen sprake meer van ‘gewone journalistiek’, maar kan je spreken van ‘onderzoeksjournalistiek’? Die grens is lastig te bepalen en voor discussie vatbaar, zoals we eerder in de inleiding (1.2) bespraken.

Er zijn journalisten die dan ook liever niet het onderscheid maken tussen onderzoeksjournalisten en gewone journalisten. In onze interviews kwamen we meermaals tegen dat journalisten die we geselecteerd hadden omdat ze aan onderzoekswerk doen, terughoudend waren om zichzelf ‘onderzoeksjournalist’ te noemen:

“Dat is ook de reden waarom ik mezelf niet expliciet onderzoeksjournalist noem, omdat je daarmee ook als het ware een soort scheidslijn legt tussen jezelf en andere collega’s.”

Bovendien zijn er relatief weinig journalisten die voltijds onderzoeksjournalistiek werk doen. De hele werkweek aan onderzoek besteden, is weggelegd voor maar een kleine groep, zo bleek uit de eerdere onderzoeken van de VVOJ en DSP. Een grotere groep doet het voor een deel van de werktijd. Ook zijn er journalisten die incidenteel een onderzoeksklus doen. Zij zullen zich niet snel ‘onderzoeksjournalist’ noemen. Zoals een van de geïnterviewde journalisten zei:

“Je hebt veel journalisten, veel collega’s die zichzelf geen onderzoeksjournalist noemen, maar toch dingen bovenspitten.”

Een andere journalist vertelde:

“We doen op de redactie eigenlijk allemaal bij tijd en wijle wel aan journalistiek onderzoek. De een wat meer dan de ander.”

Deze kanttekeningen maken duidelijk dat het lastig is om het aantal onderzoeksjournalisten te tellen. In de rapporten van de VVOJ en DSP uit 2002 en 2018 zijn desondanks schattingen gemaakt van het aantal journalisten dat onderzoeksjournalistiek werk doet.

In het VVOJ-rapport uit 2002 is dit gedaan door aan redacties te vragen hoeveel journalisten onderzoekswerk doen. Dit leverde een schatting op van circa 350 journalisten die zich bezighouden met onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen. De vraag is wel of met deze methode ook het aantal freelancers dat onderzoeksjournalistiek werk doet, goed in beeld is gekomen.

In het DSP-rapport uit 2018 is een schatting gemaakt op basis van het aantal inzenders voor onderzoeksjournalistieke prijzen (De Loep, De Tegel en de M.J. Brusseprijs) en de aanname dat tien procent van de journalisten in Nederland onderzoeksjournalistieke werkzaamheden verricht. DSP kwam op basis daarvan op een geschat aantal van 300-600. Met de kanttekening dat voor het aantal journalisten in Nederland is uitgegaan van het ledental van de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ), terwijl lang niet alle journalisten lid zijn van deze vakvereniging.

Voor dit onderzoek zijn we uitgegaan van het ledenbestand van de VVOJ. Omdat niet alle journalisten die onderzoeksjournalistiek werk doen, zijn aangesloten bij de VVOJ, hebben we het ledenbestand aangevuld door zelf te zoeken naar nog meer journalisten die onderzoeksjournalistiek werk doen (zie de opzet van het onderzoek). Dit leverde een lijst op van 1030 namen, waarvan we niet zeker wisten of zij allemaal nog actief waren in de onderzoeksjournalistiek. De eerste vraag van de survey was daarom of de invuller de afgelopen twee jaar nog had gewerkt aan een onderzoeksjournalistiek project. Als dat niet het geval was, werd de vragenlijst afgesloten.

Daarnaast hebben we leidinggevendenden van (onderzoeks)redacties gevraagd om de vragenlijst door te sturen naar journalisten op hun redactie die onderzoeksjournalistiek werk doen. Op die manier kon de vragenlijst ook bij journalisten terechtkomen die we op onze lijst hadden gemist. Daardoor kreeg de verspreiding van de vragenlijst een groter bereik onder journalisten die aan onderzoeksjournalistiek doen.

Uiteindelijk hebben 182 journalisten de vragenlijst ingevuld. Als we ervan uit gaan dat onze survey een vergelijkbare respons heeft gehaald als het DSP-onderzoek uit

2018, namelijk 20%, dan zouden we uitkomen op een geschat aantal van zo'n 900 journalisten die in meer of mindere mate aan onderzoeksjournalistiek doen.

In onze steekproef is 16% Vlaams en 84% Nederlands. Dan zouden we komen tot een schatting van circa 150 Vlaamse en 750 Nederlandse journalisten. Met de nadrukkelijke kanttekening dat het gaat om een grove schatting en geen precieze meting. Ook vanwege het feit dat we geen vastomlijnde afbakening van onderzoeksjournalisten hanteren (zie 1.2).

Bovendien is het van belang te weten dat de meeste van deze journalisten niet voltijds bezig zijn met onderzoeksjournalistiek; veruit de meesten doen het maar een beperkt deel van hun werktijd. Gemiddeld besteden de journalisten 44% van hun werktijd aan onderzoeksjournalistiek. 11% is fulltime onderzoeksjournalist, dat zou neerkomen op zo'n 15 voltijds onderzoeksjournalisten in Vlaanderen en 75 in Nederland. Een grotere groep van zo'n 16% doet slechts incidenteel een onderzoeksklus en besteedt maximaal 10% van de werktijd aan onderzoek.

4.2 Profiel

Wie zijn de journalisten die zich in Nederland en Vlaanderen bezighouden met onderzoeksjournalistiek? Hoe ziet hun profiel eruit? In deze paragraaf werpen we hier een blik op door te kijken naar onder meer sekse, leeftijd, afkomst, politieke oriëntatie en opleiding.

4.2.1 Sekse en leeftijd

Van de 182 journalisten die deelnamen aan de survey, waren er 113 mannen (62%) en 65 vrouwen (36%). Vier respondenten gaven hun sekse liever niet. Geen van de respondenten gaf aan zich als non-binair of anderszins te zien.

De twee jongste deelnemers waren beiden 24 jaar, en er waren 2 deelnemers van 70 en een van 74 jaar. Ongeveer 15% van de onderzoeksjournalisten is jonger dan 30 jaar, 11% is 60 jaar of ouder. De gemiddelde leeftijd van de respondenten in onze survey is 42,5 jaar en de mediaan 41.

4.2.2 Nationaliteit en afkomst

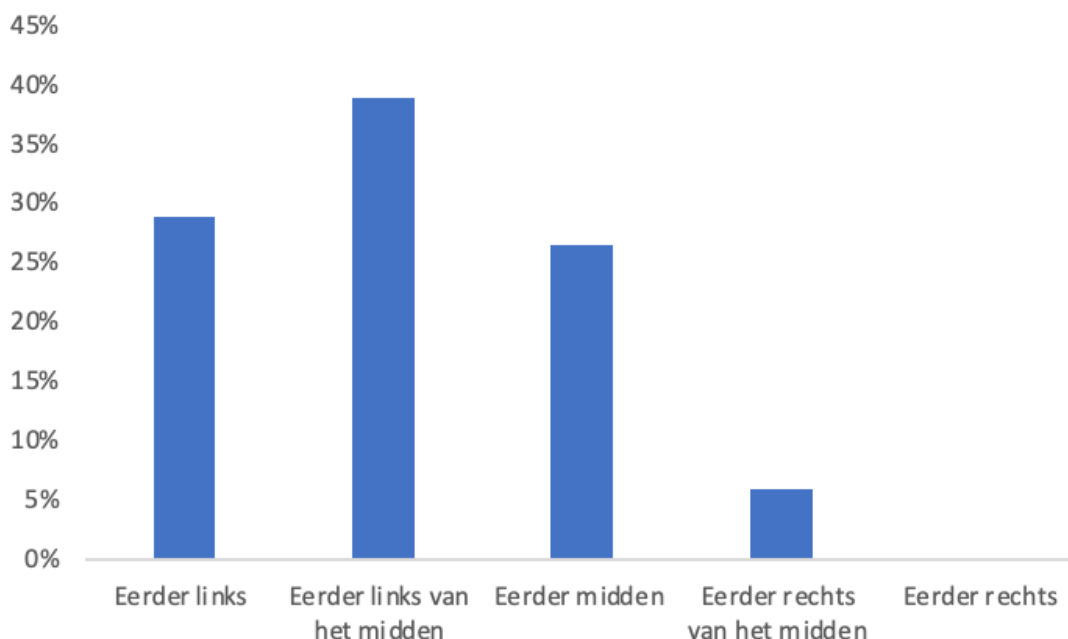
Veruit de meeste Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten die deelnamen aan onze survey zijn in Nederland of België geboren. Er namen 148 journalisten deel die in Nederland geboren zijn, en 29 gaven aan in België te zijn geboren. Slechts 3 van de 182 respondenten gaven aan in een ander land dan Nederland of België te zijn

geboren: twee van hen in een ander land binnen de Europese Unie, één respondent is geboren in een ander land buiten de EU.

Om nog beter de diversiteit op de onderzoeksredacties te kunnen inschatten, hebben we ook gevraagd naar de afkomst van de ouders. Bij 15 respondenten (8%) was minstens 1 van de ouders in een ander land dan Nederland of België geboren, waarvan bij 5 respondenten beide ouders uit een ander land buiten de EU komen. Bij de tien andere respondenten komt minstens een van de ouders uit een ander land van de EU.

4.2.3 Politiek-ideologische oriëntatie

Van de 170 respondenten die een antwoord hebben gegeven op de vraag hoe ze zich situeren op het politiek-ideologische spectrum gaande van eerder links tot eerder rechts, geven de meesten aan dat ze zich aan de linkerzijde bevinden. Samengeteld ziet 68% zichzelf als eerder links (29%) of als eerder links van het midden (39%). 27% ziet zichzelf eerder in het centrum van het spectrum en slechts 6% ziet zichzelf als eerder rechts van het midden. Geen van de ondervraagde onderzoeksjournalisten ziet zichzelf als eerder rechts.

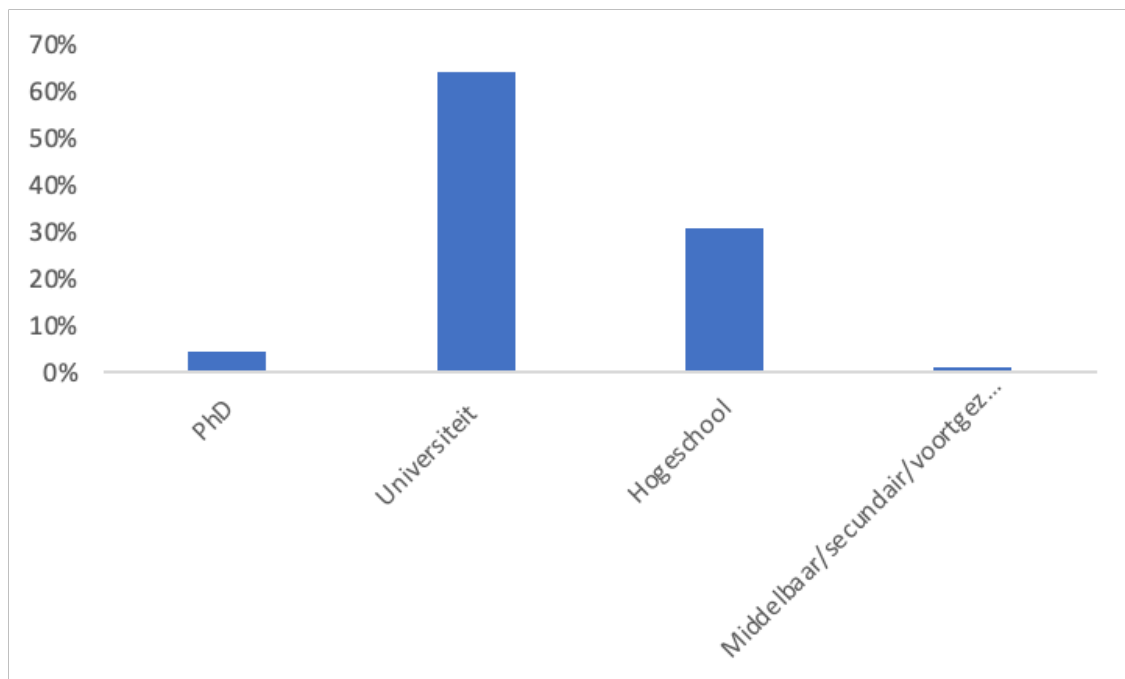
Figuur 1: Politiek-ideologische situering (in %) (n=170)

Een verdere analyse toont aan dat er niet echt grote verschillen zijn tussen verschillende grote groepen van respondenten wat politiek-ideologische oriëntatie betreft. Mannen en vrouwen lijken min of meer dezelfde oriëntatie te hebben en ook leeftijd lijkt niet echt een grote rol te spelen. Wanneer we de respondenten opdelen in

3 leeftijdsgroepen (jonger dan 35 / tussen de 35 en 50 / ouder dan 50) zien we weliswaar dat de middengroep zichzelf minder vaak als eerder links omschrijft in vergelijking met de jongste en oudste groep, en zich iets vaker als centrum positioneert, maar deze verschillen zijn niet groot genoeg om van een significant verschil te spreken. Ook zien we geen verschil tussen Belgen en Nederlanders.

4.2.4 Opleiding

Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten zijn hoog opgeleid met 115 respondenten (64%) die een diploma aan de universiteit hebben behaald en 55 die een diploma aan de hogeschool hebben behaald (31%). Twee respondenten hebben een doctoraatsdiploma op zak en twee respondenten hebben na hun middelbaar geen hogere studies gevolgd.

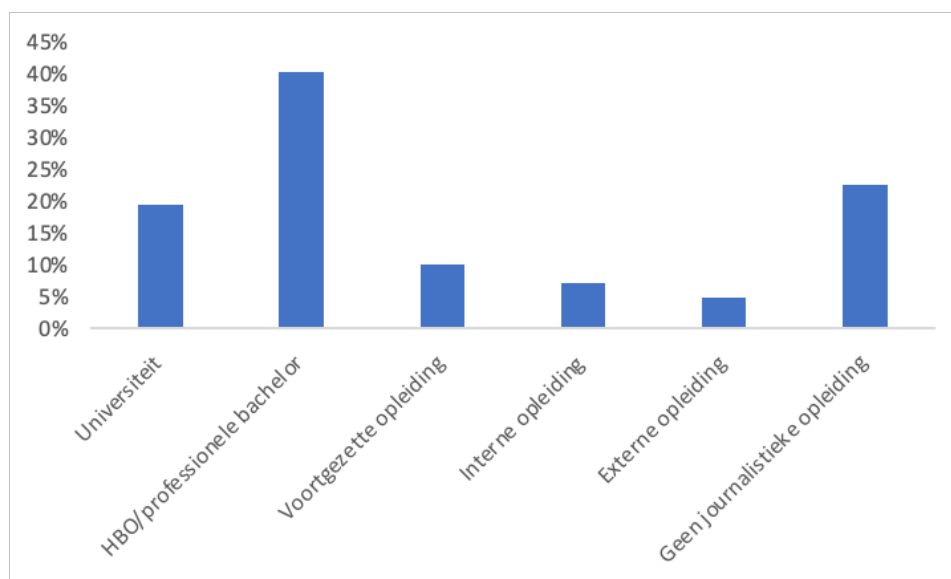
Figuur 2: Hoogst behaalde diploma (in %) (n=180)

Wat specifiek de gevolgde journalistieke opleidingen betreft, heeft 23% (41) van de 181 respondenten die deze vraag beantwoord hebben geen journalistieke opleiding gehad.

De anderen hebben wel minstens één vorm van journalistieke opleiding gehad. Minstens één vorm zeggen we, aangezien bij deze vraag meerdere antwoorden mogelijk waren. 40% (73) heeft een diploma hbo of professionele bachelor journalistiek behaald, en 19% (35) heeft een journalistieke opleiding aan de universiteit gevolgd (als master en/of minor). Tien procent (18) heeft een voortgezette opleiding journalistiek gevolgd.

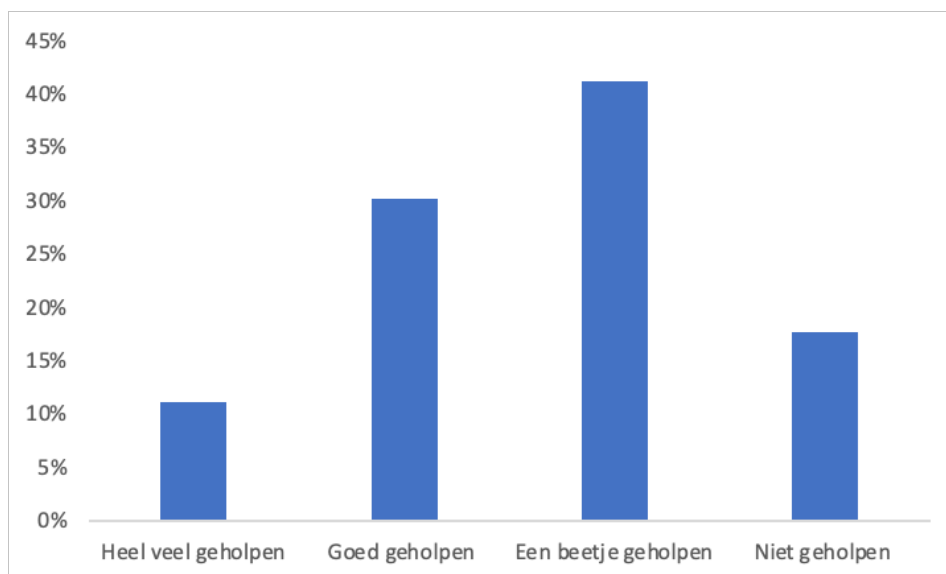
Bij de jongste groep onderzoeksjournalisten (onder de 35 jaar) zien we dat 82% een opleiding heeft gevolgd, een percentage dat min of meer gelijk is aan de 80% van de middelste leeftijdsgroep (tussen de 35 en 50 jaar), maar aanmerkelijk hoger ligt dan die van de oudste leeftijdsgroep (boven de 50 jaar). In die laatste groep heeft een kleine 60% op een of andere manier een journalistieke opleiding gevolgd. Omgekeerd beschouwd wil dit zeggen dat van de onderzoeksjournalisten van 50 jaar of ouder zo'n 40% geen journalistieke opleiding heeft gevolgd, terwijl dit percentage bij de andere twee leeftijdsgroepen aanmerkelijk lager is. Er blijkt geen verschil te zijn tussen mannen en vrouwen op gebied van scholing.

Relatief weinig respondenten hebben zich tijdens hun journalistieke loopbaan bijgeschoold, slechts 7% (13) van de bevraagde onderzoeksjournalisten volgde een interne opleiding aangeboden door werkgever of journalistenorganisatie, en nog eens 9 anderen (5%) volgden een journalistieke opleiding die extern werd aangeboden.

Figuur 3: Journalistieke opleiding (meerdere antwoorden mogelijk) (in %) (n=181)

Van zij die minstens een vorm van journalistieke opleiding hebben gehad en deze vraag hebben beantwoord (N=136) was de meerderheid overtuigd dat deze nuttig is geweest voor het onderzoeksjournalistieke werk dat ze verrichten. Ongeveer 82% van hen vindt dat de journalistieke opleidingen die ze gevolgd hebben minstens een beetje geholpen hebben, waarvan 11% vindt dat de opleidingen hen heel veel geholpen hebben en iets meer dan 30% vindt dat ze hen goed geholpen hebben voor het onderzoeksjournalistieke werk dat ze verrichten.

Figuur 4: Meerwaarde van journalistieke opleiding voor onderzoeksjournalistiek (in %)
(n=136)

Interessant om te vermelden is dat 43% van de 180 respondenten overtuigd is dat er al voldoende opleidingsmogelijkheden zijn met het oog op onderzoeksjournalistiek werk. Net geen 40% vindt dat er nog extra nood is. Zij die aangaven dat er nood was aan extra opleidingen, konden enkele topics of thema's opgeven. Hieruit leerden we dat er vooral vraag is naar digitale scholing, bijvoorbeeld over OSINT-technieken, datajournalistiek en online researchen in het algemeen. Ook opleidingen rond het pitchen en verkopen van ideeën werd als nuttig genoemd, evenals de noodzaak aan opleidingen rond ethische omgaan met bronnen en informatie. Verschillende respondenten gaven aan dat ze het nuttig zouden vinden mocht er in de huidige programma's op hogescholen en universiteiten een aparte afstudeerrichting of zelfs volwaardige opleiding onderzoeksjournalistiek bestaan.

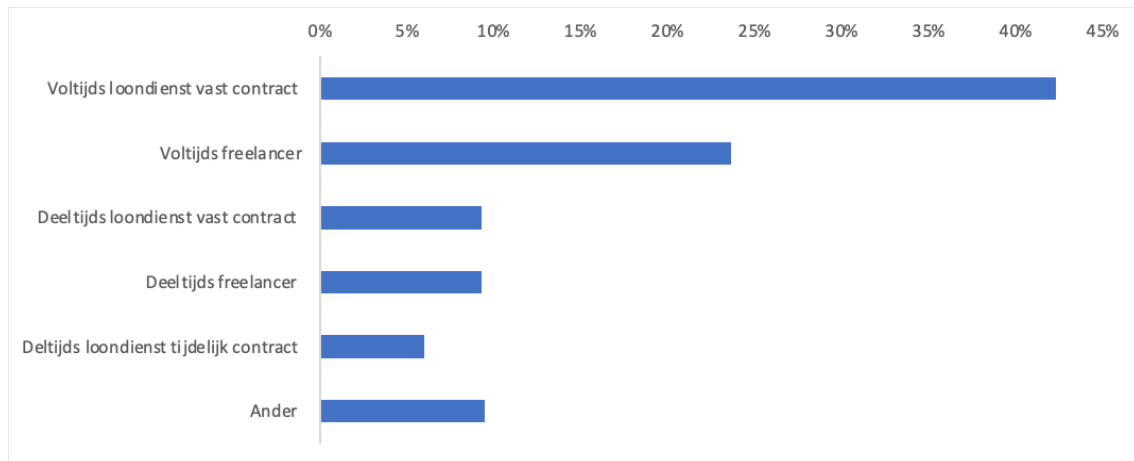
De rest (17%) van de bevraagde onderzoeksjournalisten gaf aan dat ze (onderzoeks) journalistieke opleidingen niet nodig vinden, aangezien men volgens hen het vak als onderzoeksjournalist toch het best in de praktijk leert.

4.3 Werksituatie

4.3.1 Arbeidsstatuut

De respondenten konden in de vragenlijst via een keuzemenu aangeven welk statuut het beste hun professionele situatie omschreef. De grootste groep (77 van de 182) is

voltijds in loondienst met een vast contract (42%), gevolgd door de 43 respondenten die aangaven als voltijds freelancer te werken (24%). Evenveel respondenten (17) zijn deeltijds in loondienst aan de slag met een vast contract (9%) als dat er als deeltijds freelancer werken (9%). Nog eens 11 respondenten (6%) werkt deeltijds in loondienst met een tijdelijk contract. De andere respondenten gaven aan in een nog andere werksituatie te verkeren met bijvoorbeeld een combinatie van verschillende statuten.

Figuur 5: Arbeidsstatuut (in %)

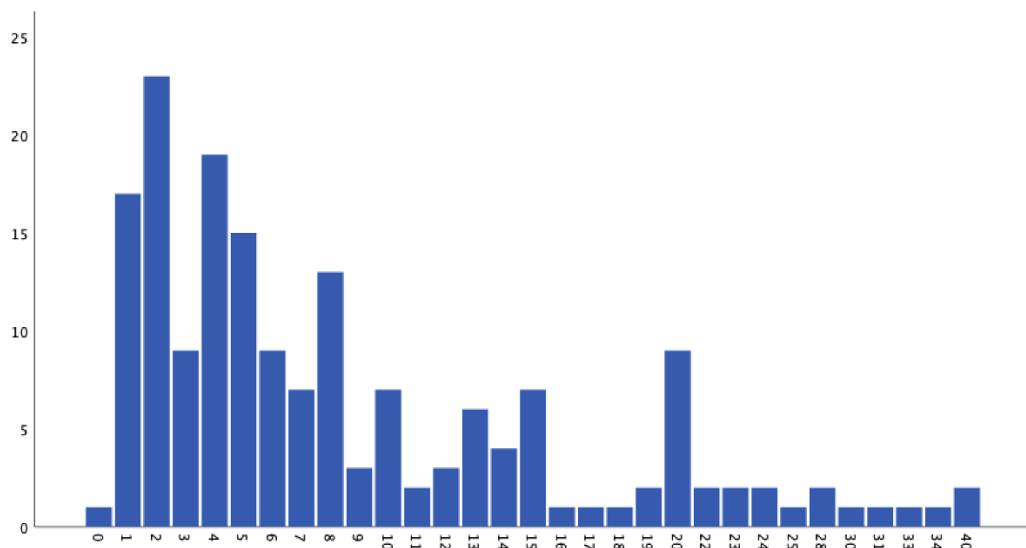
Als we kijken naar het verschil tussen de leeftijdsgroepen zien we dat er bij de jongste groep onder de 35 ongeveer 34% voltijds in loondienst is met een voltijds contract, terwijl dit percentage in de middelste (44%) en oudste (51%) leeftijdsgroep hoger ligt. De jongste onderzoeksjournalisten (29%) zijn dan weer vaker voltijds freelancer in vergelijking met hun oudere leeftijdsgenoten (21% voor de middencategorie en 19% voor de 50-plussers).

Er zijn ook verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke onderzoeksjournalisten wat arbeidsstatuut betreft. Bij de groep die voltijds in dienst is met een vast contract zien we dat meer dan de helft (51%) van de mannelijke onderzoeksjournalisten in dat arbeidsstatuut werkt terwijl dit bij de vrouwelijke onderzoeksjournalisten om iets meer dan een vierde gaat (28%). Net hetzelfde percentage van de vrouwen in onze steekproef is voltijds freelancer (28%) wat meer is dan bij de mannen in onze steekproef (20%). Vrouwen blijken ook vaker dan mannen als deeltijds freelancer (15% vs. 6%) of als voltijdse met een tijdelijk contract (9% vs. 4%) aan de slag. Er blijken geen grote verschillen tussen Belgische en Nederlandse onderzoeksjournalisten te zijn wat arbeidsstatuut betreft.

4.3.2 Jaren ervaring

Om inzicht te krijgen in de ervaring van de Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten hebben we een onderscheid gemaakt tussen journalistieke versus onderzoeksjournalistieke ervaring. Wat journalistieke ervaring betreft, is het gemiddelde van de 178 respondenten 17 jaar ervaring, en de mediaan¹² 15 jaar ervaring. Er waren drie respondenten met 1 jaar ervaring en 39 respondenten (22%) hadden maximaal vijf jaar ervaring in de journalistiek. 22 respondenten (12%) waren veel meer ervaren en hadden minstens 35 jaar journalistieke ervaring op de teller. Mannelijke respondenten hadden iets meer jaren ervaring op de teller (gemiddeld 18 jaar) dan hun vrouwelijke collega's (gemiddeld 15 jaar).

Wat jaren ervaring als onderzoeksjournalist betreft, is het gemiddelde aantal jaren ervaring met 8,8 jaren aanmerkelijk lager dan die van de journalistieke ervaring. Veruit de meeste journalisten hebben dus eerst een aantal jaren journalistieke ervaring opgedaan vooraleer ze onderzoeksjournalistiek werk zijn beginnen uitvoeren. Van de 174 respondenten die deze vraag hebben beantwoord, zijn er 84 (48%) die maximaal 5 jaar bezig zijn als onderzoeksjournalistiek. 24 journalisten (14%) zijn dan weer minstens 20 jaar actief als onderzoeksjournalist. Er zijn dus verhoudingsgewijs veel journalisten die het onderzoeksjournalistieke werk nog niet heel erg lang doen. Ook hier zien we dat de mannen langer (gemiddeld 10 jaar) aan de slag zijn als onderzoeksjournalist dan hun vrouwelijke collega's (gemiddeld 7 jaar).

Figuur 6: Aantal jaren onderzoeksjournalistieke ervaring (in frequenties) (n=174)

¹² De mediaan is de middelste waarde als alle scores op volgorde staan van laag naar hoog.

4.3.3 Soorten media

We vroegen de 182 respondenten voor welk soort medium (of een combinatie van verschillende soorten media) ze onderzoeksjournalistiek werk verrichten. Uit tabel 1 blijkt dat de openbare omroep en landelijke kranten erg belangrijk zijn voor de Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalistiek: een kwart van de respondenten geeft aan voor een openbare omroep te werken, en hetzelfde aantal zien we bij de landelijke kranten.

Ongeveer hetzelfde aantal respondenten zien we voor online-onlies werken, zoals Follow The Money in Nederland of Apache in Vlaanderen.

Ook bij regionale/lokale kranten (23%) werken heel wat journalisten die onderzoeksjournalistiek werk uitvoeren. Commerciële televisiezenders (4%) en regionale/lokale magazines (4%) lijken dan weer minder interessant voor onderzoeksjournalisten.

		Waarvan exclusief	Niet exclusief
Openbare omroep	45 (25%)	31	14
Landelijke krant	45 (25%)	13	32
Online-only medium	43 (24%)	14	29
Regionale of lokale krant	42 (23%)	20	22
Landelijk magazine	15 (8%)	8	7
Uitgeverij/boek	14 (8%)	1	13
Regionale of lokale radio/tv	11 (6%)	3	8
Internationaal medium	9 (5%)	1	8
Commerciële tv	8 (4%)	4	4
Regionale of lokale magazine	8 (4%)	2	6

Tabel 1: Soorten media waarvoor journalisten onderzoeksjournalistiek werk doen (n=182, meerdere antwoorden mogelijk)

Wat ook af te leiden valt uit bovenstaande tabel is dat Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten heel vaak voor verschillende soorten nieuwsmedia tegelijk werken. Dat zien we aan de relatief grote verschillen tussen de aantallen voor de kolom 'exclusief' voor het ene medium en de kolom met de aantallen van respondenten die voor dat soort media werken in combinatie met andere media. Zo werken

bijvoorbeeld van de 45 onderzoeksjournalisten die voor een landelijke krant werken er slechts 13 exclusief voor dit medium. Of anders gezegd: 32 van de 45 die onderzoeksjournalistiek verrichten voor een landelijke krant werken daarnaast nog voor een ander soort medium.

Ook bij online-onlies en regionale/lokale kranten zien we dit terug. Niet onverwacht is ook het gegeven dat slechts 1 journalist exclusief onderzoeksjournalistiek in de vorm van een boek bedrijft, de 13 anderen werk(t)en aan een boek naast hun andere bezigheden. Hetzelfde zien we wat werken voor een internationaal medium betreft: slechts 1 respondent doet dat exclusief, de 8 anderen doen het in combinatie met andere media.

4.4 Werkzaamheden

4.4.1 Soort onderzoeksjournalist

De respondenten konden in de vragenlijst aangeven welke beschrijving het beste past bij het soort onderzoeksjournalistiek dat ze verrichten. We hebben ons hier gebaseerd op onder meer het verschil dat de VVOJ maakt tussen controlerende¹³, opsporende¹⁴ en signalerende¹⁵ onderzoeksjournalistiek¹⁶. We hebben ook de optie datajournalist en factchecker/OSINT-onderzoeker toegevoegd omdat die tak van de journalistiek vaak ook als onderzoeksjournalistiek kan beschouwd worden.

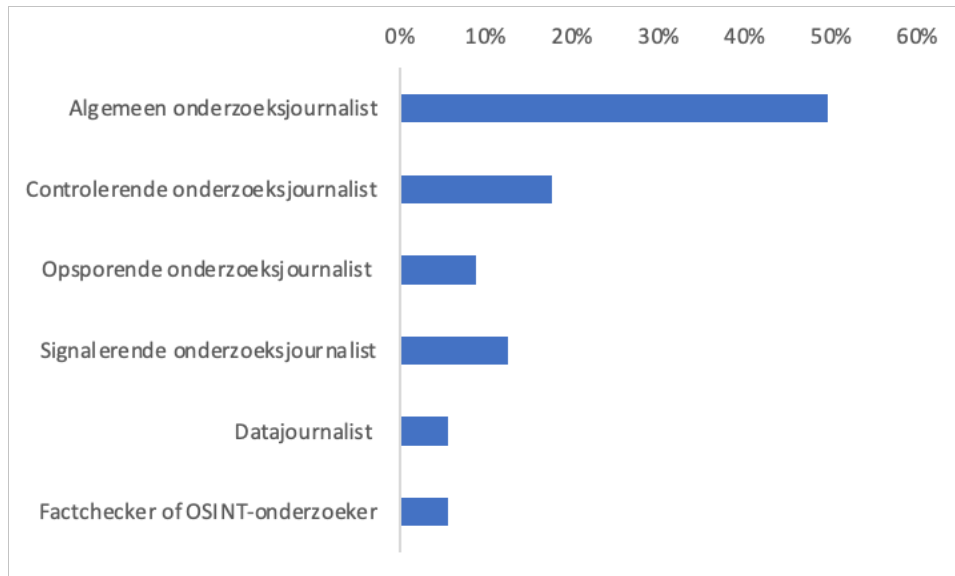
¹³ Onderzoek gericht op de toetsing van beleid of het functioneren van overheid, bedrijven en andere organisaties, inclusief het blootleggen van onbedoelde of ongewenste (neven)effecten.

¹⁴ Onderzoek gericht op het opsporen van overtredingen van wetten, regels of fatsoensnormen, door overheid, bedrijven, organisaties of individuele personen.

¹⁵ Onderzoek gericht op het opsporen van maatschappelijk relevante veranderingen in de samenleving, zoals sociale, economische, politieke en culturele trends.

¹⁶ Zie de VVOJ-website: <https://www.vvoj.org/over-vvoj/over-de-vereniging/wat-is-onderzoeksjournalistiek/>

Bijna de helft van de respondenten gaf de voorkeur om geen van de specifieke categorieën te kiezen en zichzelf dus eerder als algemene onderzoeksjournalist te omschrijven. Er waren meer respondenten (32) die hun werk als controlerende onderzoeksjournalistiek beschreven dan als signalerende (23) en zeker dan als opsporende (16). Tien respondenten identificeerden zich als datajournalist en hetzelfde aantal zag zichzelf vooral als factchecker/OSINT-onderzoeker.

Figuur 7: Soort onderzoeksjournalistiek (in %) (n= 181)

Er blijken hierbij enkele verschillen te zijn tussen mannelijke en vrouwelijke onderzoeksjournalisten: Zo zijn er meer mannen (56%) dan vrouwen (40%) die zich als algemeen onderzoeksjournalist beschrijven. Vrouwelijke onderzoeksjournalisten zien zichzelf meer dan hun mannelijke collega's als een controlerende (23% versus 15%) en signalerende (23% vs. 6%) onderzoeksjournalist. Mannelijke respondenten beschreven zich meer als datajournalist en factchecker/OSINT-onderzoeker. Zo waren er van de 10 datajournalisten 9 mannen en van de 10 factcheckers/OSINT-onderzoekers 8 mannen.

Ook qua leeftijd zien we enkele interessante verschillen. Zo is het aandeel van de vijftigplussers die zichzelf als algemeen onderzoeksjournalist omschrijven (65%) groter dan hun jongere collega's (47% voor zij die jonger dan 35 zijn en 44% voor zij tussen 35-50 jaar). Van de 10 datajournalisten uit onze steekproef zijn er dan weer 8 uit de jongste twee leeftijdsgroepen, en hetzelfde zien we bij de factcheckers/OSINT-onderzoekers waar negen van de 10 respondenten uit de 2 jongste groepen komen.

Belgische onderzoeksjournalisten beschrijven zich vaker dan hun Nederlandse collega's als algemeen onderzoeksjournalist (61% versus 48%). Nederlanders zien zichzelf dan weer vaker dan Belgen als controlerende (20% versus 7%) onderzoeksjournalist. Wat ook opvalt is dat van de 10 datajournalisten er 9 in Nederland geboren zijn. De groep van 10 factcheckers/OSINT-onderzoekers is dan weer mooi verdeeld over Belgen en Nederlanders.

We hebben daarnaast ook gevraagd naar hun belangrijkste taak als onderzoeksjournalist. Hierbij ging het vooral om het onderscheid tussen leidinggeven versus verslaggeving versus onderzoeksactiviteiten. De meerderheid van de respondenten (54%) gaf aan dat ze zichzelf vooral zien als onderzoekende journalist, gevolgd door een groep van 20% die oordeelde dat verslaggeving binnen hun werk de belangrijkste taak is. Van de bevroegde Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten zagen 27 (15%) zichzelf vooral als leidinggevende, van wie 21 mannen en 6 vrouwen. Meer dan driekwart van de leidinggevendenden is dus man.

4.4.2 Plaats op de redactie

De grootste groep (81%) van de Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten maakt als onderzoeksjournalist deel uit van een aparte onderzoeksredactie of -cel (45%). Het is opmerkelijk dat dit zo'n hoog percentage is, want slechts 11% van de respondenten besteedt honderd procent van de werktijd aan onderzoeksjournalistiek. Ergo, ook journalisten die op onderzoeksredacties werken, besteden een deel van hun werktijd aan andere werkzaamheden dan onderzoeksjournalistiek.

Journalisten noemden in de interviews als voordelen van een aparte onderzoeksredactie dat journalisten zich meer kunnen focussen op hun onderzoeksjournalistieke projecten, zonder dat er steeds andere werkzaamheden tussendoor komen. Bovendien biedt een aparte onderzoeksredactie meer mogelijkheden om in teamverband aan onderzoek te werken, waarbij gebruik kan worden gemaakt van ieders expertise:

“Je ziet wel dat er meer samenwerking ontstaat, waarbij je met gespecialiseerde journalisten onderling samenwerkt en de taken verdeelt. Zoals wij doen op de redactie met dataspecialisten. Het is minder een solo-job geworden. Het is meer groepswork geworden. Je hebt ook een soort onderlinge correctie, die kan in positieve mate meespelen.”

De tweede grootste groep (35) vormen degenen die deel uitmaken van een gewone, algemene redactie die nu en dan onderzoeksjournalistiek verrichten, en dit samen met andere collega's doen (20%), terwijl 27 anderen in die situatie niet samenwerken met andere collega's (15%).

Sommige media kiezen er opzettelijk voor om geen afzonderlijke onderzoeksredactie te hebben, waarvan de leden gezien zouden kunnen worden als een eliteclubje met bepaalde voorrechten. Bij deze media geldt het adagium dat elke journalist de mogelijkheid moet hebben om bij tijd en wijle met een onderzoek aan de slag te gaan:

“Het is een bewuste keuze dat we geen aparte onderzoekscel hebben. Omdat we ervan uitgaan dat elke journalist dit terrein mag en kan betreden. Het staat open voor iedereen, iedereen moet dat kunnen willen en niet enkel een lid van een bepaalde deelredactie of cel binnen de redactie.”

28 onderzoeksjournalisten werken helemaal onafhankelijk van een redactie en alleen aan hun reportages (16%) en 8 respondenten gaven aan los van een redactie te werken maar wel samen te werken met andere onderzoeksjournalisten, bijvoorbeeld via een collectief (5%). Het totale percentage dat los van een redactie werkt (21%) is lager dan het percentage journalisten dat als freelancer werkt (33%, zie 4.3.1), wat betekent dat een deel van de freelancers in redactieverband werkzaam is.

Freelancers waarderen hun autonomie en vrijheid, maar signaleren ook wel soms de samenwerking met een redactie te missen:

“De vrijheid en het autonome werken vind ik heerlijk. [...] Het is soms wel eenzaam, omdat je nergens bij hoort. Dat klinkt heel zielig, maar soms zou je wel het idee willen hebben dat een redactie je wat meer adopteert en zegt van: oké, je doet dit samen met ons, wij hebben ook middelen of ruimte om jou wat meer te ondersteunen.”

Ik ben deel van een aparte onderzoeksredactie of -cel, of werk exclusief voor een onderzoeksjournalistiek format	81	45%
Ik ben deel van een redactie die naast meer reguliere verslaggeving nu en dan ook onderzoeksjournalistiek verricht en ik doe dit in samenwerking met andere collega's	35	20%
Ik werk helemaal los van een redactie en ik doe dit vooral alleen, dus zonder samenwerking met andere collega's.	28	16%
Ik ben deel van een redactie die naast meer reguliere verslaggeving nu en dan ook onderzoeksjournalistiek verricht en ik doe dit vooral alleen, dus zonder samenwerking met andere collega's.	27	15%
Ik werk helemaal los van een redactie en ik doe dit in samenwerking met andere collega's (bijvoorbeeld in een collectief).	8	5%

Tabel 2: Plaats van de onderzoeksjournalisten op de redactie (n=179)

Er is wat plaats op de redactie betreft geen verschil tussen onderzoeksjournalisten met de Belgische of Nederlandse nationaliteit. Wel zien we dat er enkele verschillen zijn tussen mannen en vrouwen. Zo zijn er relatief gezien meer mannen (50%) die deel uitmaken van een aparte onderzoeksredactie of -cel of exclusief voor een onderzoeksjournalistiek format werken dan vrouwelijke collega's (39%). Op hun beurt werken vrouwen (25%) dan weer vaker dan mannen (9%) los van een redactie en vooral alleen, dus zonder samenwerking met andere collega's, wat waarschijnlijk een gevolg is van het feit dat relatief gezien meer vrouwen als voltijds freelancer werken dan hun mannelijke collega's. Er werden geen opvallende verschillen tussen de verschillende leeftijdsgroepen gevonden.

4.5 Tijdsinvestering – verloning

Tijd en geld zijn cruciale factoren voor onderzoeksjournalisten. Onderzoek doen kost immers tijd en die tijd moet wel betaald worden, zeker voor freelancers.

4.5.1 Inkomen

Van de 166 onderzoeksjournalisten die geantwoord hebben op de vraag wat hun gemiddeld nettoloon is dat ze per maand als journalist verdienen, is het gemiddelde antwoord 2685 euro met een mediaan van 2800 euro. Een kwart (24%) van de respondenten verdient maximaal 2200 euro per maand. Aan de andere kant zien we dat 77 onderzoeksjournalisten (46%) minstens 3000 euro netto per maand verdienen.

Mannen verdienen gemiddeld wat meer (gemiddeld 2834 euro per maand) dan vrouwen (gemiddeld 2692 euro per maand). De 133 onderzoeksjournalisten met een Nederlandse nationaliteit verdienen gemiddeld gezien ook meer (gemiddeld 2747 euro per maand) dan hun 28 collega's met een Belgische nationaliteit (gemiddeld 2366 euro per maand). De jongste leeftijdsgroep (onder de 35 jaar) verdient gemiddeld 2390 euro per maand, wat minder is dan de groep tussen de 35 en 50 jaar (2873 euro) en die boven de 50 jaar (2851 euro).

Voor dit loon werkt de gemiddelde respondent zo'n 39 uur per week aan journalistieke taken, met een mediaan van 40 uur. Hierbij is het wel belangrijk om te herinneren dat niet elke respondent voltijds als journalist werkt. We hebben eerder gezien dat een groot aantal deeltijds werkt en dit trekt het gemiddelde naar beneden. Anderzijds zien we dat een derde van de onderzoeksjournalisten meer dan 45 uur per week werkt, met 7 journalisten (4%) die meer dan 60 uur per week werken. Mannen schatten het aantal uur dat ze per week werken (gemiddeld 41 uur) hoger in dan hun vrouwelijke collega's (gemiddeld 35 uur). Er is geen verschil tussen nationaliteiten en leeftijdsgroepen.

Als we vervolgens kijken naar het percentage dat deze journalisten aan onderzoeksjournalistiek spenderen, zien we dat dit gemiddeld om iets minder dan de helft van de tijd gaat, met een gemiddelde van 44% van de tijd dat naar onderzoeksjournalistiek uitgaat. De meeste journalisten zijn niet voltijds bezig met onderzoeksjournalistieke werkzaamheden en doen ook andere journalistieke werkzaamheden. 19 respondenten (11%) gaven aan dat ze voor de volle honderd procent van hun werktijd onderzoeksjournalist zijn, en 38 (21%) spenderen minstens 80% van hun tijd aan onderzoeksjournalistiek. Er lijkt geen verschil te zijn tussen de verschillende nationaliteiten, zo zien we dat van de 29 onderzoeksjournalisten met de Belgische nationaliteit er 6 (21%) minstens 80% aan onderzoeksjournalistiek spenderen, terwijl dit voor de Nederlandse respondenten om 32 van de 148 gaat (22%). 28 respondenten van de totale steekproef (16%) werken maximaal 10% van hun tijd op onderzoek.

Voor sommige journalisten is het een bewuste keuze om niet fulltime als onderzoeksjournalist te werken, omdat ze dat te belastend vinden, zoals deze journalist tijdens een interview vertelde:

“Ik ben als gewone journalist begonnen en ik ben onderzoeksjournalistiek er af en toe bij gaan doen. En voor mij is dat het meest gezonde. Als je altijd dingen moet uitspitten, dat is toch wel zwaar hoor.”

We hebben specifiek aan zij die freelancer zijn, gevraagd om na te denken over hun laatste onderzoeksjournalistieke opdracht als freelancer en om daarbij in te schatten hoeveel uur tijd ze hieraan besteed hebben en hoeveel ze hiervoor als bruto vergoeding hebben gekregen. De 56 freelancers die deze vraag beantwoord hebben, hebben gemiddeld 306 uur gewerkt aan hun laatste opdracht en de 50 freelancers die ook aangegeven hebben hoeveel ze hiervoor gekregen hebben, gaven gemiddeld gezien een bedrag van 4801 euro bruto aan. Hierbij zitten ook enkele respondenten die een erg grote opdracht vervuld hebben van meer dan 2000 uur en hiervoor - niet onlogisch - een hoge vergoeding kregen. Het is daarom beter om naar de mediaan¹⁷ te kijken: het mediaan aantal uren dat men aan een freelanceopdracht werkt, is 106 uur, samengeteld iets meer dan drie voltijdse weken dus. En de mediaan vergoeding is 3000 euro bruto. Per uur is dat een bruto vergoeding van 28,30 euro.

Een andere en misschien betere manier om dit in te schatten is om voor elke freelancer apart het uurloon te berekenen door het brutobedrag te delen door het aantal uren gewerkt en daar dan de mediaan van te berekenen. Dit leverde voor de 47 freelancers van wie we op beide vragen een antwoord hebben gekregen een mediaan uurloon van 27,5 euro op. Hierbij kunnen we ook de groep van freelancers opdelen en

¹⁷ De mediaan is de middelste waarde als alle scores op volgorde staan van laag naar hoog.

vaststellen dat 38 procent van hen aangeeft een bruto uurloon te hebben van 20 euro of minder. Ongeveer een vijfde van de freelancejournalisten verdient maximum amper 10 euro bruto per uur onderzoekswerk. Binnen de groep van vrouwelijke respondenten gaat het om 9,2% die maximum 10 euro bruto per uur verdient, bij de mannen gaat het om 1,8%. Er lijkt geen verschil te zijn tussen freelancers met de Belgische of Nederlandse nationaliteit, noch tussen de leeftijdsgroepen. Een minderheid van 15 procent van de freelancers uit dit onderzoek heeft een bruto uurloon van minstens 50 euro.

Bij freelancers zorgen de lage vergoedingen nogal eens voor frustratie. Ze ervaren het als het een gebrek aan waardering voor hun werk:

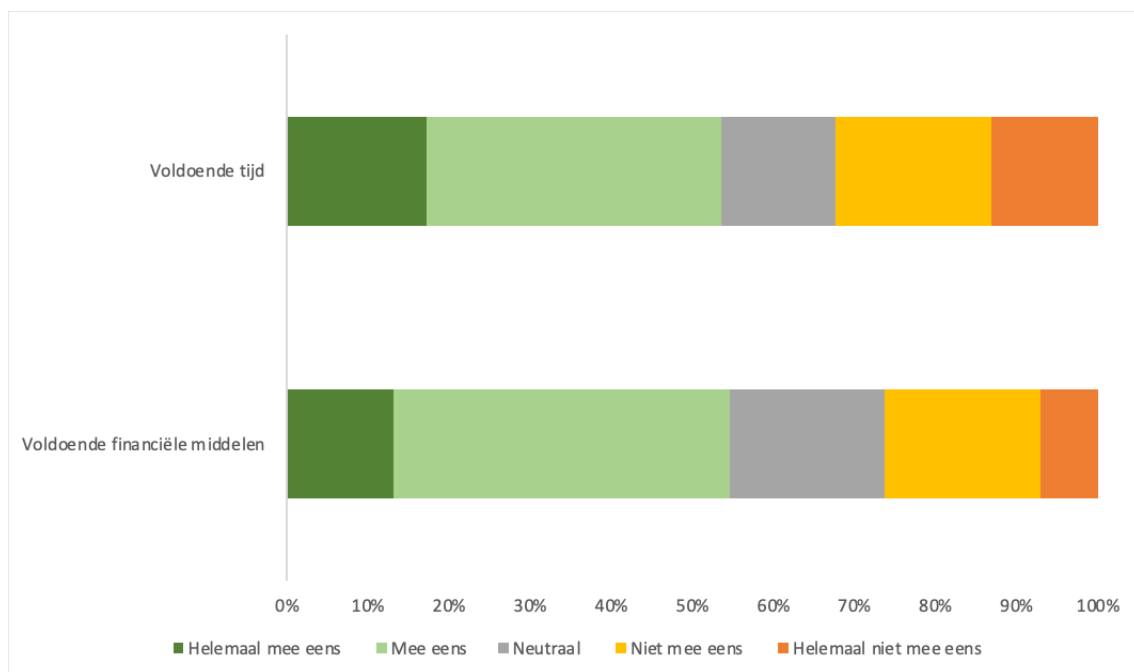
“Ik had laatst een artikel verkocht. Dan krijg je 250 euro onderzoeksvergoeding. Maar daar ben ik bijna drie maanden mee bezig geweest. Dat voelt niet altijd eerlijk. Laat ik het zo zeggen, je voelt je niet op waarde geschat.”

4.5.2 Tijd en geld

Iets meer dan een kwart van de respondenten geeft aan dat het een probleem is om voldoende financiële middelen te vinden om het werk als onderzoeksjournalist goed uit te voeren. Ook genoeg tijd vinden blijft voor onderzoeksjournalisten een uitdaging. De groep die tijd als probleem ervaart is nog iets groter dan de groep die geld als probleem ziet, namelijk een derde.

De groep van freelancers vindt het vinden van voldoende tijd een groter probleem dan de onderzoeksjournalisten die geen freelancer zijn. Bij de groep van freelancers vindt 38% dat er onvoldoende tijd is, terwijl dit bij de andere groep ongeveer 30% is. We zien ook dat onderzoeksjournalisten die bij een publieke omroep werken het vinden van tijd minder (19%) als een probleem zien dan onderzoeksjournalisten die niet bij een publieke omroep werken (36%), wat gezien de eerder geformuleerde inzichten waarschijnlijk een gevolg is van het feit dat er veel minder freelancers (7%) bij een publieke omroep werken dan bij andere nieuwsmedia (37%).

Wat financiële middelen betreft zien we min of meer hetzelfde: bij de groep van freelancers vindt 43% dat er onvoldoende financiële middelen zijn om aan onderzoeksjournalistiek te doen, terwijl dit bij de niet-freelancers om 18% gaat. Omgekeerd vindt slechts een derde van de freelancers dat er voldoende middelen zijn terwijl dit percentage bij de niet-freelancers veel hoger ligt (64%). Ook hier zien we dat zij die bij een publieke omroep werken de financiële middelen minder (10%) een uitdaging vinden dan zij die niet bij een openbare omroep werken (30%).

Figuur 8: Opvattingen over financiën en tijd

4.5.3 Externe Financiering

Bijna de helft van de journalisten (80 van de 170 respondenten, of 47%) heeft de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op externe financiering. Het mag niet verbazen dat de freelancers (75%) hier vaker een beroep op hebben gedaan dan hun collega's (34%). Respondenten die in België geboren zijn hebben iets vaker (56%) een beroep gedaan op externe financiering dan hun collega's die in Nederland geboren zijn (44%). Jonge onderzoeksjournalisten onder de 35 jaar (54%) hebben hier vaker een beroep op gedaan dan hun collega's tussen de 35 en 50 jaar (48%) en zij die ouder dan 50 jaar zijn (37%).

De fondsen of beurzen waar onderzoeksjournalisten het vaakst een beroep op doen, zijn het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten, het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek en Journalismfund.eu. In onderstaande tabel staan de meest vermelde financieringsbronnen opgelijst. Daarnaast waren er ook nog een aantal fondsen die een of twee keer vermeld werden, zoals Evens Foundation, Google News Lab en Vlaams Journalistiek Fonds.

Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten	53
Stimuleringsfonds voor de Journalistiek	34
Journalismfund.eu	24
Stichting Democratie en Media	12
Matchingfonds	12
Nederlandse lokale fondsen voor onderzoeksjournalistiek	8
Free Press Unlimited	6
Nederlandse provinciale fondsen voor onderzoeksjournalistiek	5
IJ4EU	5
Veronica	5
Adessium	3
Vlaams Audiovisueel Fonds	3

Tabel 3: Externe financieringsbronnen (in frequenties, meerdere antwoorden mogelijk)

De onderzoeksjournalisten die de afgelopen vijf jaar gebruik hebben gemaakt van externe financiering (n=74), legden we de vraag voor of die noodzakelijk was voor hun onderzoeksjournalistieke project. Jazeker, antwoordde ruim tachtig procent, zonder die externe financiering was het niet gelukt. Slechts vijf procent was het daar niet mee eens. Dit wijst erop dat fondsen een cruciale, stimulerende rol spelen om onderzoeksjournalistieke projecten mogelijk te maken.

Desondanks signaleren freelancers dat het soms lastig blijft om aan financiering voor hun projecten te komen.

“Het belang van onderzoeksjournalistiek staat natuurlijk wel op de kaart. Iedereen erkent dat ook. Heeft zich ook wel bewezen, vind ik. [...] Ik vind het alleen niet in verhouding staan tot de mogelijkheden tot financiering. Als je als freelancer werkt, is het gewoon echt lastig en veel zoeken en kijken waar je terecht kan om dit soort onderzoeken te doen.”

Ook signaleren freelancers dat het niet zo is dat ze dankzij de beschikbare fondsen een goed belegde boterham kunnen verdienen met onderzoeksjournalistiek. Ze wijzen daarbij met name op de soms karige vergoedingen die ze krijgen van media die hun werk publiceren.

“Een samenwerkend mediapartner investeert zelden. Of maar een beetje. Dan heb je het echt over een paar honderd euro onderzoeksvergoeding die je krijgt. Daarna krijg je per woord betaald. Dus al mijn onderzoeken moet ik financieren door middel van fondsen.”

Freelancers wijzen er ook op dat financiering door een fonds ervoor kan zorgen dat hun onderhandelingspositie met media verzwakt, omdat het argument wordt gebruikt dat hun onderzoek al betaald is.

“Dan krijg je te horen: je wordt al betaald, ik ga je niet dubbel betalen. Dus uiteindelijk wordt het wel weer tegen je gebruikt. Zo van: ja, je wordt al betaald.”

Ook kosten onderzoeken soms meer tijd dan de financiering van een fonds reikt of wat de journalist in de aanvraag bij een fonds had begroot. De extra uren die freelancers er dan in steken, komen in feite voor eigen rekening.

“Nadeel van die fondsen is dat je uiteindelijk toch gewoon nog zelf moet betalen. Het wordt wel voor een deel gefinancierd, maar het grootste deel moet ik toch uiteindelijk zelf betalen.”

Over de wenselijkheid van externe financiering via fondsen wisselen de meningen. Zo denkt een op de vijf van alle onderzoeksjournalisten in het onderzoek (dus ook van zij die geen externe financiering hebben aangevraagd) dat de onafhankelijkheid van de journalist in het geding kan komen. Ruim veertig procent vindt dat daar geen sprake van is. Opvallend is dat dertig procent hier neutraal in staat.

Ook over de vraag of financiering door fondsen ervoor zorgt dat redacties structureler aandacht kunnen besteden aan onderzoeksjournalistiek, zijn de meningen verdeeld. Ruim een derde ziet een positief effect, terwijl ruim een kwart denkt dat dit niet zo is. Van zij die al eerder externe financiering hebben aangevraagd, is er een grotere groep (55%) die dit positieve effect ziet dan bij zij die nog geen financiering hebben aangevraagd (25%). Ook bij deze vraag is er weer een behoorlijke groep (dertig procent) die hier neutraal in staat.

Een nadeel van externe financiering kan zijn dat het aanvragen ervan een tijdrovende bezigheid is. Ongeveer een derde vindt dat de aanvraagprocedure te tijdrovend is

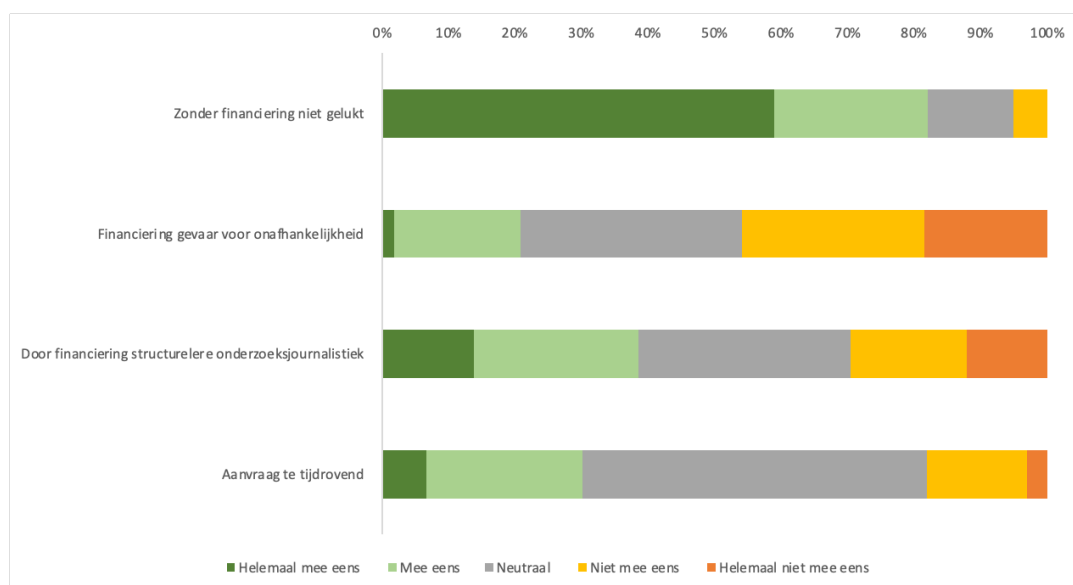
voor de te verkrijgen financiering, en ongeveer 18% procent is het hier niet mee eens. De helft van de onderzoeksjournalisten heeft hier geen uitgesproken mening over, wellicht omdat ze geen ervaring hebben met het aanvragen van externe financiering bij fondsen. Wel zien we dat zij die al externe financiering hebben aangevraagd iets kritischer te zijn over de aanvraagprocedures. Zo'n 37% van zij die al beroep hebben gedaan op externe financiering vindt de aanvraagprocedure te tijdrovend voor het bedrag dat men krijgt, terwijl ongeveer 24% van zij die de afgelopen jaren geen financiering heeft aangevraagd die mening is toegedaan.

Freelancers signaleren ook dat het bestaan van fondsen remmend kan werken op het onderzoek dat ze willen doen, doordat opdrachtgevers hun onderzoek niet meteen willen financieren, maar eerst een subsidieaanvraag willen doen bij een fonds.

“Een andere wat minder goede ontwikkeling vind ik dat je vaker als freelancer van opdrachtgevers te horen krijgt dat ze niet meteen je onderzoek willen betalen. Waar je vroeger gewoon zei: ik heb dit en dit idee. En dan zei de opdrachtgever: oh prima, hier heb je een bepaald bedrag. Maar nu krijg je te horen: heel leuk idee, zullen we eerst even een aanvraag doen bij een fonds. Dat is echt heel ondermijnend voor freelancers. Heel vervelend is het ook. Dat duurt de hele tijd en demotiveert echt.”

In Nederland zijn de afgelopen jaren diverse lokale mediafondsen van de grond gekomen, waar journalisten kunnen aankloppen voor financiering van hun onderzoeksprojecten. Denk aan Leiden, Haarlem, Amstelveen, Tilburg, Arnhem en Amersfoort. Ook zijn er provinciale fondsen gekomen in Zuid-Holland, Noord-Brabant en Utrecht. Op die manier zijn er meer mogelijkheden gekomen om lokale en regionale onderzoeken gefinancierd te krijgen. Maar deze fondsen dekken niet het hele land, waardoor het soms tot frustratie van freelancers niet lukt om een passend fonds te vinden, zoals in dit voorbeeld:

“Ik, als freelancer, vind het wel lastig om als je een wat breder onderwerp hebt, daar een goed fonds bij te zoeken. De Veluwe wordt afgesloten, dat doen ze met een collectief ondernemers, wat ik al bijzonder vind, als je de Veluwe afsluit vanwege natuurdoeleinden en je zet er een groep ondernemers naast die gaan adviseren. Allemaal recreatieondernemers, dus daar wilde ik onderzoek doen. Arnhem ligt tegen de Veluwe aan, dus ik had een aanvraag gedaan bij het Mediafonds Arnhem. Een hoop complimenten voor de aanvraag. Maar ja, de Veluwe was natuurlijk meer dan Arnhem, dus het ging te weinig Arnhem aan en daarom hadden ze hem afgewezen.”

Figuur 9: Opvattingen over externe financiering

Van de 74 respondenten die eerder een externe financiering hebben aangevraagd, verklaarde 62% van plan te zijn de komende twee jaren opnieuw een aanvraag in te dienen. Ongeveer een vierde (28%) wist het nog niet zeker en slechts enkelen verklaarden dit sowieso niet te doen.

4.6 Onderwerpen en geografische focus

Op welke onderwerpen en op welke locaties richten onderzoeksjournalisten zich? Dit vraag staat centraal in deze paragraaf.

4.6.1 Onderwerpen

De respondenten konden maximaal drie thema's aanduiden waar ze onderzoek naar doen. Uit de antwoorden konden we een ranglijst samenstellen van onderzoeksjournalistieke onderwerpen. 'Functioneren democratie en openbaar bestuur' was het meest genoemde onderwerp; dit werd door 69 respondenten aangeduid, goed voor 38%. Het onderwerp 'economie, financiën en belastingen' werd door 63 (35%) respondenten aangeduid. Gevolgd door 'justitie, rechtspraak en criminaliteit' (55 respondenten of 30%). Aan de onderkant van de tabel zien we thema's waar Nederlandse en Vlaamse onderzoeksjournalisten minder vaak onderzoek naar uitvoeren, zoals 'sport', 'buitenlandse zaken en ontwikkelingssamenwerking', 'kerk en religie', en 'kunst en cultuur en entertainment'.

Functioneren democratie en openbaar bestuur	69
Economie, financiën en belastingen	63
Justitie, rechtspraak, criminaliteit	55
Gezondheid	48
Sociale zaken	46
Arbeid en werk	38
Buitenlandse handel	35
Wetenschap(pelijk) onderzoek	35
Burgerrechten en vrijheden	35
Onderwijs	34
Immigratie en integratie	32
Energiebeleid	31
Ondernemingen, bankwezen en binnenlandse handel	30
Huisvestingsbeleid en stedelijke planning	29
Technologie en communicatie	27
Weer en klimaat	27
Verkeer en vervoer	18
Defensie	15
Kunst, cultuur en entertainment	13
Kerk en religie	13
Buitenlandse zaken en ontwikkelingssamenwerking	13
Sport	9

Tabel 4: Thema's onderzoeksjournalistiek (drie antwoorden mogelijk)

Hoewel criminaliteit op drie staat in bovenstaande ranglijst, zijn er ook redacties die het onderwerp bewust links laten liggen. Dat geldt bijvoorbeeld voor lokale redacties die beducht zijn voor de gevaren:

“We doen geen onderzoek naar georganiseerde misdaad. Het ding is gewoon: dat kost heel veel tijd, waardoor je geen tijd hebt voor andere dingen. Maar een belangrijke overweging is ook dat het medium waar ik voor werk een lokale omroep is die draait op vrijwilligers en stagiaires. Als je dan onderzoek doet naar de georganiseerde misdaad, brengt dat toch een bepaalde spanning met zich mee waardoor mensen afgeschrikt kunnen worden om bij ons stage te gaan lopen of als vrijwilliger aan de slag te gaan.”

4.6.2 Geografische focus

De meeste onderzoeksjournalisten (75%) richten zich op thema's die betrekking hebben op geheel Nederland of Vlaanderen. Ook regionale (35%) en internationale onderzoeksjournalistiek (30%) wordt regelmatig bedreven. Lokale onderzoeksjournalistiek is dan weer minder populair, met 15% van de onderzoeksjournalisten die zich daarop richten. Nederlandse onderzoeksjournalisten blijken wat vaker aan lokale onderzoeksjournalistiek te doen dan hun Belgische collega's (16% versus 7%), en ook het aandeel Nederlandse respondenten dat aangaf aan regionale onderzoeksjournalistiek te doen (37%) was groter dan bij de respondenten met een Belgische nationaliteit (24%). Deze laatste groep telde dan weer relatief meer journalisten die aan internationale onderzoeksjournalistiek doen dan hun Nederlandse collega's (51% versus 25%).

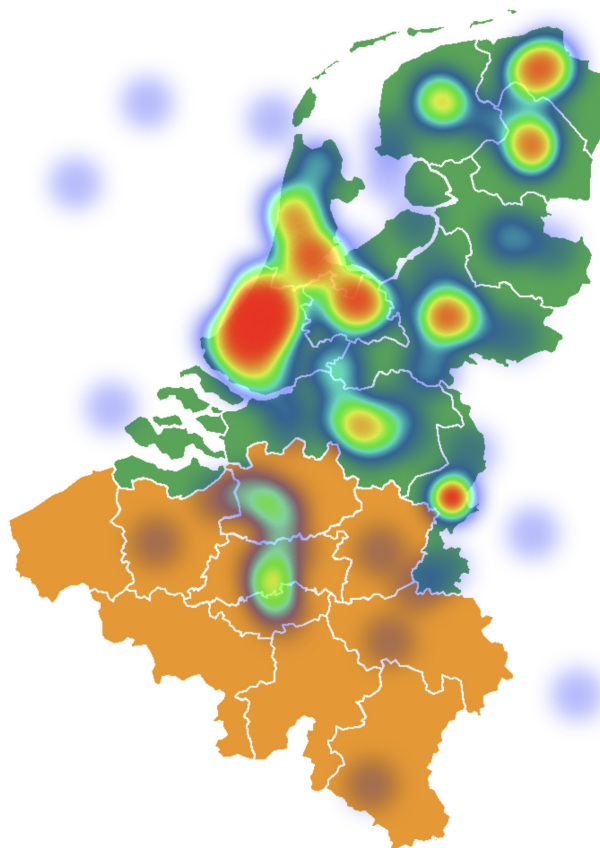
Belangrijk om te vermelden is dat bij deze vraag meerdere antwoorden mogelijk waren, vandaar ook het verschil in onderstaande tabel tussen 'exclusief' en 'niet exclusief'. De tabel laat zien dat van de 60 respondenten die verklaren regionale onderzoeksjournalistiek te verrichten, er 21 zijn die dit exclusief doen en zich dus uitsluitend op regionale onderzoeksjournalistiek focussen. Slechts 6 van de 172 respondenten blijken zich exclusief op lokale onderzoeksjournalistiek te richten.

		Waarvan exclusief	Niet exclusief
Geheel Nederland of Vlaanderen	132 (77%)	66	66
Regionaal	60 (35%)	21	39
Lokaal	25 (15%)	6	19
Internationaal	53 (31%)	11	42

Tabel 5: Geografische focus (n=172, meerdere antwoorden mogelijk)

Aan zij die hebben aangegeven regionale en/of lokale onderzoeksjournalistiek te bedrijven, hebben we gevraagd om maximaal drie plaatsen op een landkaart van Nederland en België aan te duiden. Dit geeft onderstaande kaart met bijhorende heatmaps. Hoe donkerder de zone, hoe meer respondenten deze plaats als een van de drie opties hebben aangeduid. Hieruit blijkt dat er enkele populaire regio's te identificeren zijn.

Voor Nederland geldt vooral dat de Randstad (de regio's Rotterdam, Den Haag, Leiden, Amsterdam en Utrecht) en de regio Groningen in het (donker)rood aangeduid staan, wat wijst op veel respondenten die deze zones op de kaart hebben aangeduid. In Vlaanderen lijkt dan weer de lijn Antwerpen - Mechelen - Brussel het populairst. Tegelijk is te zien dat er regio's in Nederland en Vlaanderen zijn waar weinig of geen lokale en/of regionale onderzoeksjournalistiek bedreven wordt. Zo lijkt er in Vlaanderen relatief weinig onderzoeksjournalistiek te gebeuren in de regio's Gent en Hasselt, zeker in vergelijking met de drie andere regio's, en zijn ook West-Vlaanderen en de Kempen amper aangeduid. Vlaamse journalisten lijken ook amper onderzoeksjournalistiek in Wallonië te bedrijven. In Nederland geldt dit met name voor de provincies Zeeland, Flevoland en Overijssel.

**Figuur 10: heatmap van locaties regionale/lokale onderzoeksjournalistiek
(3 antwoorden mogelijk) n=83)**

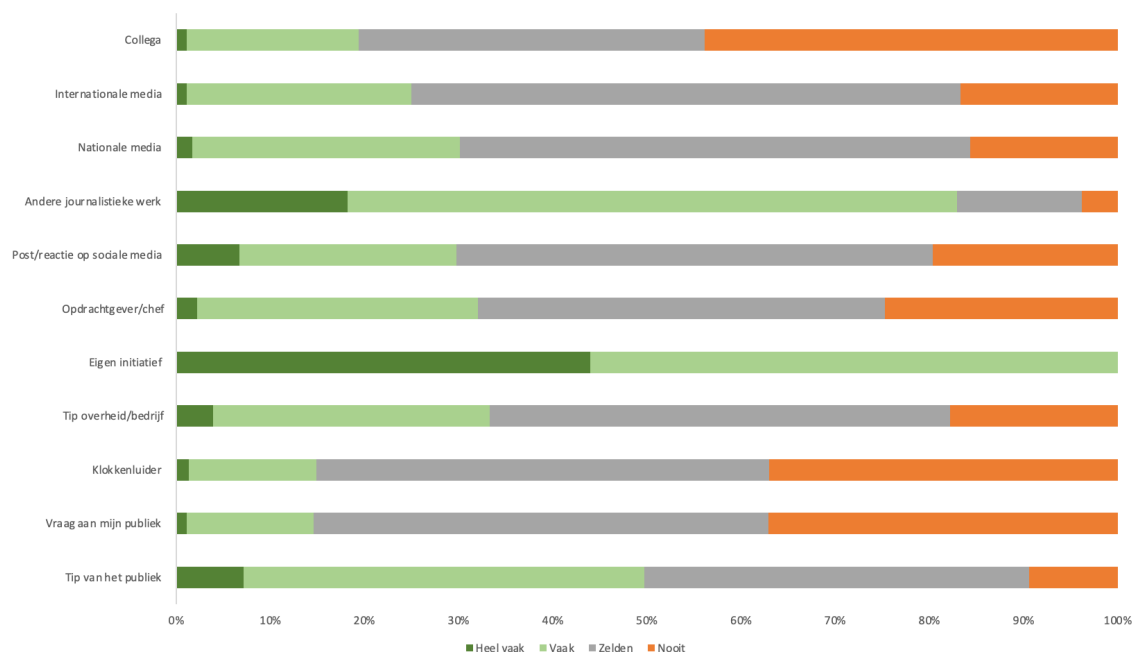
4.7 De onderzoeksjournalistieke praktijk

In deze paragraaf richten we ons op de vraag hoe journalisten te werk gaan in hun onderzoeksjournalistieke activiteiten. Hoe komen ze aan hun onderwerpen en welke onderzoekstechnieken gebruiken ze?

4.7.1 Inspiratie voor onderwerpen

Op de vraag waar de respondenten hun inspiratie voor onderzoeksjournalistieke onderwerpen halen, gaven ze aan dat ze veruit het vaakst op eigen initiatief op een onderwerp komen. Hun eigen nieuwsgierigheid blijkt dus de belangrijkste factor in het vinden van goede onderwerpen.

Ook via ander journalistiek werk ('on the beat') en tips vanuit het publiek blijkt vaak tot heel vaak inspiratie gehaald te worden. Ook via een post of reactie op sociale media komen journalisten tot inspiratie, evenals via een tip van hun chef of leidinggevende of van iemand van een overheid of een bedrijf. Een tip via een klokkenluider die iets wil lekken of het krijgen van inspiratie via een gerichte vraag aan het publiek naar goede onderwerpen gebeurt veel minder vaak. Verrassend genoeg blijken ook collega's niet echt een belangrijke bron van inspiratie voor onderwerpen te zijn.

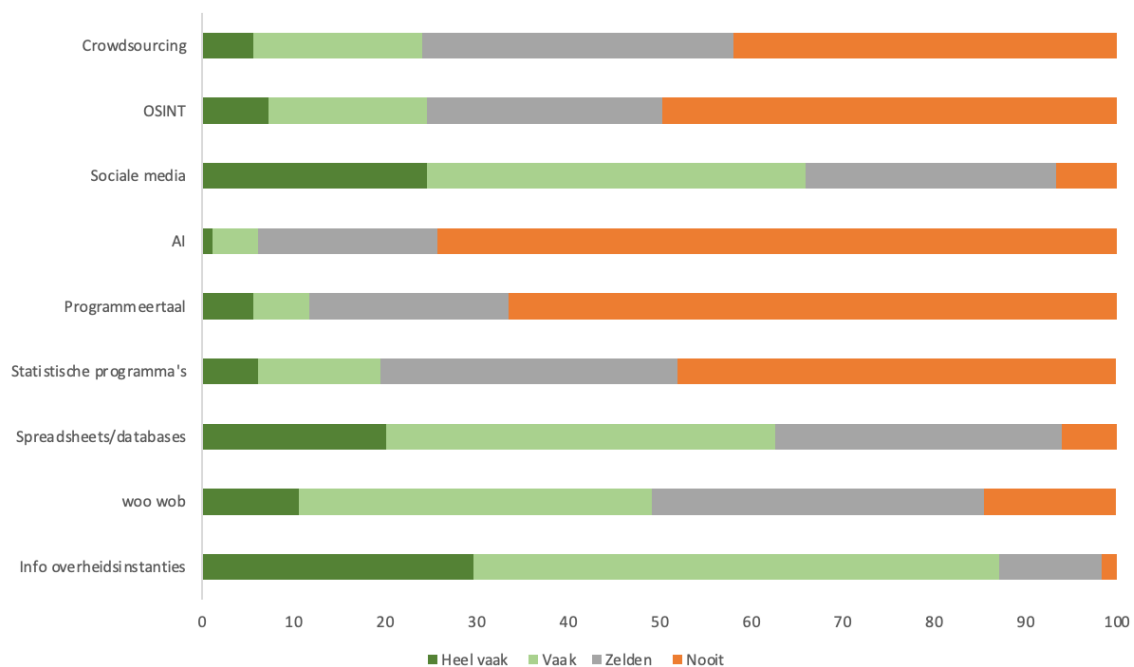

Figuur 11: Herkomst onderzoeksjournalistieke onderwerpen

4.7.2 Researchtechnieken en -tools

Wat het gebruik van researchtechnieken en -tools betreft, zien we dat de respondenten erg bedreven zijn in het gebruik van informatie van overheidsinstanties in het kader van hun onderzoek. Ook sociale media behoren voor de meeste onderzoeksjournalisten tot het pakket van tools dat ze vaak tot heel vaak gebruiken, evenals het gebruik van spreadsheets zoals Excel en databases zoals Statline. Dat laatste zou erop kunnen wijzen dat er vaak met cijfers en data gewerkt wordt en/of dat onderzoeksjournalistiek vaak een vorm van projectmanagement vraagt waar die databases nuttig voor kunnen zijn.

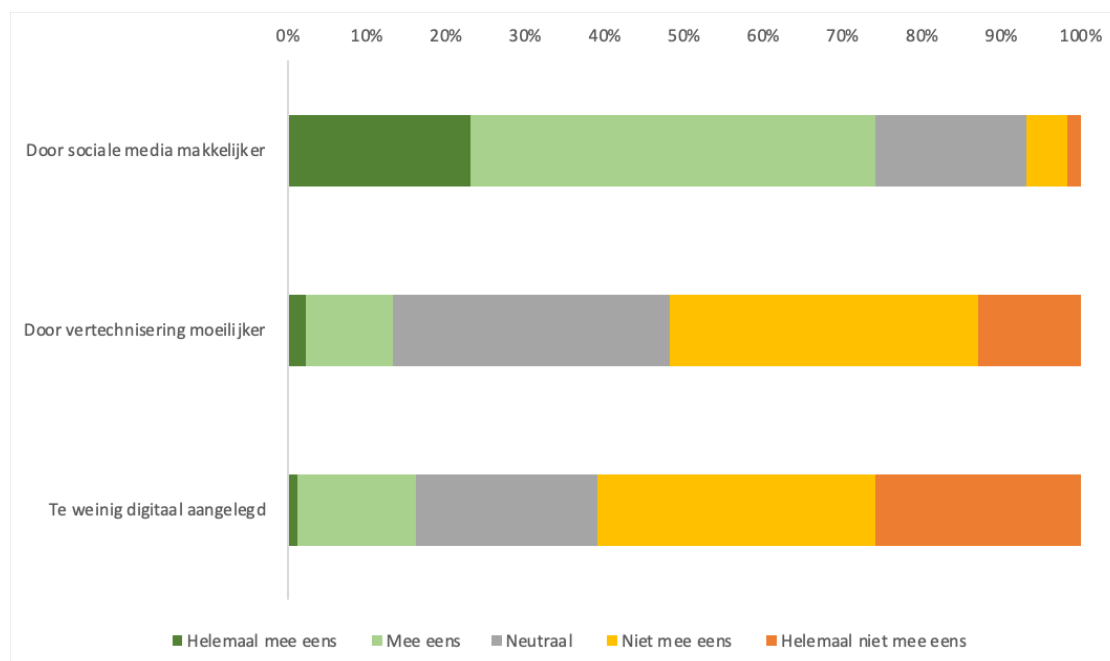
Ongeveer de helft van de onderzoeksjournalisten gebruikt de wet op openbaarheid van bestuur (wob) en/of de wet open overheid (woo) om te researchen vaak of heel vaak. Crowdsourcing, of het gebruik maken van input van het publiek tijdens het researchen van het verhaal, of het gebruik van OSINT-technieken is veel minder populair bij onze respondenten. Ongeveer de helft van hen gebruikt nooit OSINT-technieken om via online publiek toegankelijke informatie bruikbare informatie te vinden. Het gebruik van *artificial intelligence* of programmeertaal lijkt nog minder gekend of geliefd op redacties, met slechts heel weinig onderzoeksjournalisten die daar gebruik van maken.

Figuur 12: Gebruik van researchtechnieken en -tools

4.7.3 Digitale vaardigheden

De afgelopen decennia is sprake van zogeheten 'vertechnisering' van de journalistiek: er zijn steeds meer digitale technieken bijgekomen om journalistiek werk te doen. Denk aan data scrapen, beeldverificatie en socialemedia-analyse. Er zijn vaardigheden nodig om deze technieken in te kunnen zetten. De onderzoeksjournalisten ervaren niet dat ze hier niet voor toegerust zijn. Een minderheid van 16% zegt een gebrek aan digitale vaardigheden te ervaren. Ook ziet maar een klein deel (13%) dat het vak door vertechnisering moeilijker is geworden. Onderzoeksjournalisten zijn positief over sociale media. Driekwart is van mening dat sociale media het onderzoeksjournalistieke werk makkelijker hebben gemaakt. Slechts een klein aantal (7%) is het hier niet mee eens.

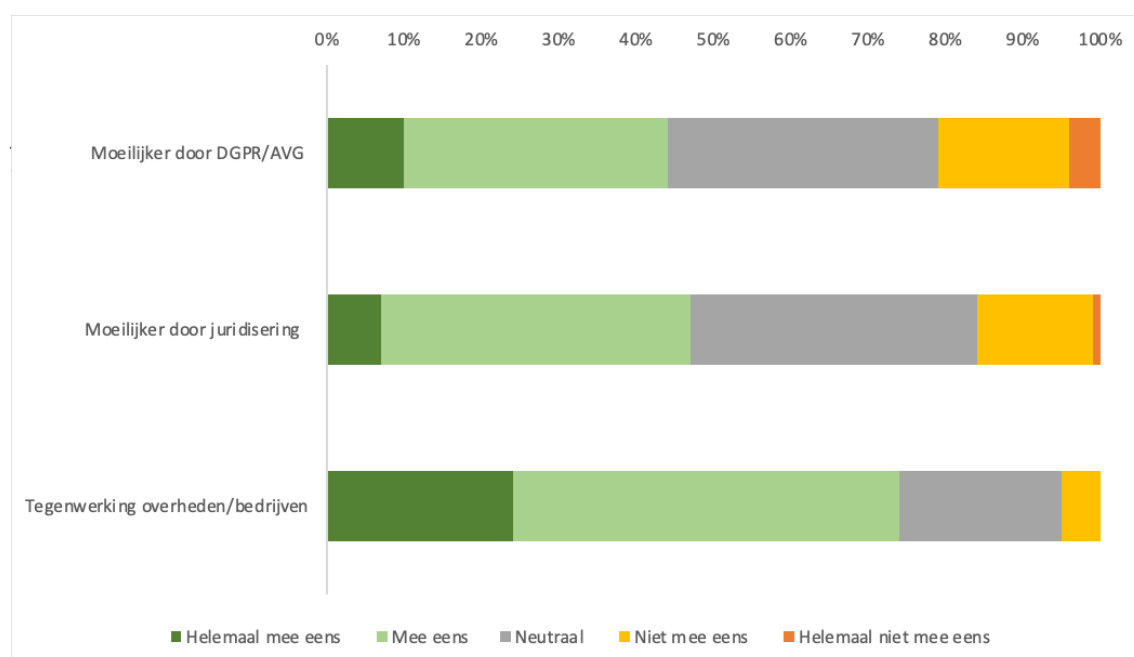
Figuur 13: Opvattingen over digitale vaardigheden

4.8 Belemmeringen en bedreigingen

Journalisten kunnen tijdens het uitvoeren van hun onderzoek diverse belemmeringen tegenkomen. Denk aan het dreigen met rechtszaken en het traineren van wob-procedures. Maar journalisten kunnen ook fysieke bedreigingen krijgen of uitgescholden worden. In deze paragraaf bespreken we deze obstructies.

4.8.1 Juridische belemmeringen

Juridische zaken blijken voor veel onderzoeksjournalisten een bron van zorg. Bijna de helft vindt dat het journalistieke werk moeilijker is geworden door juridisering. Dit is onder meer te danken aan de nieuwe privacywetgeving, de AVG, waarvan 44% zegt dat die het werk bemoeilijkt. Belgische onderzoeksjournalisten (51% eens of helemaal eens met deze uitspraak) lijken hier nog iets bezorgder over te zijn dan hun Nederlandse collega's (42%). In onze steekproef zijn freelancers (33%) hierover wat minder bezorgd dan niet-freelancers (47%).

Figuur 14: Opvattingen over juridische belemmeringen

In de interviews uiten journalisten meermaals kritiek op de woo (wet open overheid) of de wob (wet openbaarheid bestuur), die het mogelijk zou moeten maken om aan overheidsinformatie te komen, maar in de praktijk zorgt voor veel frustratie voor journalisten die bezig zijn met onderzoek. Bijvoorbeeld omdat delen van de opgevraagde documenten onleesbaar zijn gemaakt:

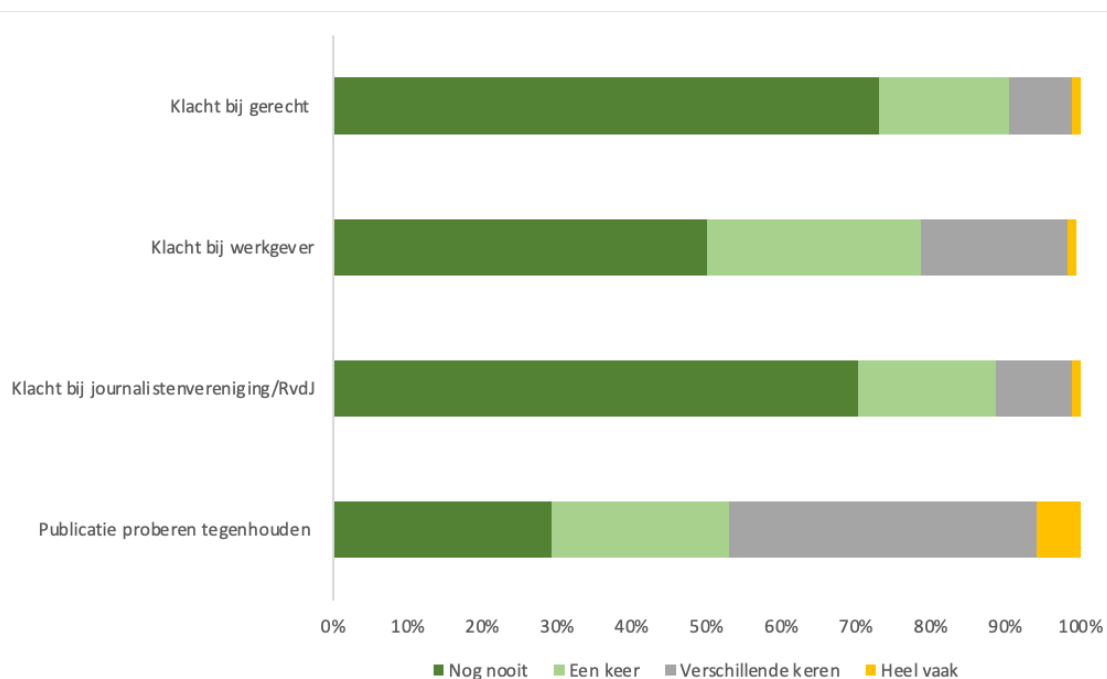
“Als je een wob-verzoek doet en je krijgt letterlijk drie niet gelakte woorden terug, dan heb je daar natuurlijk niks aan. Zo is de wob een middel om toch zo min mogelijk naar buiten te brengen.”

Voor sommige journalisten is het een bewuste keuze om juist of weinig gebruik te maken van de wob, vooral vanwege de tijdsinvestering en de ongewisse opbrengst:

“De wob gebruiken we niet zo heel veel. Want ten eerste, het duurt vaak heel lang voor je die dingen krijgt. Die tijd hebben wij meestal niet om te wachten op zulke documenten. Ten tweede, dan is het altijd de vraag wat je binnenkrijgt. Ik heb het gevoel dat er dan toch niet altijd inzit wat ik had willen hebben. En ik heb het gevoel dat ik heel vaak wel krijg wat ik wil als ik het gewoon vriendelijk vraag. En dat daar geen wob voor nodig is.”

Andere manieren om journalisten te dwarsbomen zijn het indienen van klachten en het dreigen met rechtszaken. Een kwart van de onderzoeksjournalisten heeft al eens te maken gekregen met een juridische procedure bij een rechtbank. Dit komt vaker voor bij mannelijke onderzoeksjournalisten (34%) dan bij vrouwelijke (14%). De helft van de onderzoeksjournalisten is al eens overkomen dat bij hun werkgever of opdrachtgever een klacht werd ingediend. Ongeveer een kwart kreeg te maken met een klacht bij de vakvereniging voor journalisten of de Raad voor de Journalistiek. Ook dit overkomt mannelijke onderzoeksjournalisten (34%) wat vaker dan hun vrouwelijke collega's (21%).

Het lijkt vrij gebruikelijk dat geprobeerd wordt om onthullende publicaties tegen te houden. Twee derde van de onderzoeksjournalisten heeft dit al meegemaakt. Vier op de tien zelfs meermaals.

Figuur 15: Ervaringen met klachten en tegenhouden publicaties

Onderzoeksjournalisten signaleren dat het dreigen met rechtszaken een trend lijkt te zijn:

“Een belemmering is de juridisering van veel dossiers. Je krijgt voor het minste een advocaat achter je kladden aan. De stap naar een advocaat is voor mensen veel kleiner dan tien, twintig of dertig jaar geleden. Voor het minste worden advocaten ingeschakeld en dat is vooral om af te dreigen”

Soms neemt het serieuze vormen aan als journalisten brieven van advocaten ontvangen, hoewel het meestal bij dreigementen blijft en lang niet altijd tot rechtszaken komt.

“Dreigen met rechtszaken gebeurt wel vaker de laatste jaren. De laatste keren ging het dan niet over onderzoeksverhalen, maar meer over mensen die geciteerd waren en niet helemaal happy waren met hoe ze over waren gekomen. En dan krijgen we gewoon een brief van hun advocaat. Heel bizar.”

Soms ook gaat het niet om keihard dreigen met juridische procedures, maar wordt het subtieler verwoord, wat er niettemin voor kan zorgen dat journalisten zich geïntimideerd voelen:

“Ik vind dat de overheid het steeds vaker ook doet. En dan gaat het niet om smaad en laster, maar wel je fijntjes wijzen op de eventuele consequenties. Ik vind dat dus een vorm van intimidatie hoor.”

Nog weer een heel andere manier om het onderzoek van journalisten te dwarsbomen, is door dingen naar buiten te brengen voordat een medium over het onderzoek heeft gepubliceerd. Dit overkwam een journalist bijvoorbeeld nadat een artikel ter inzage was gegeven:

“We stuurden een soort van conceptartikel door naar een bestuurder, waarbij hij mocht wijzen op eventuele onjuistheden. Toen heeft hij dat artikel op zijn eigen LinkedIn-pagina gezet met zijn eigen commentaar erbij. Dat is een hele rare manier van werken, want we waren gewoon bezig met het verhaal en dan probeerde hij al via zijn eigen social-media netwerk er een draai aan te geven door er bepaalde fragmenten uit te halen. Dat is wel iets naars en ook een vorm van intimidatie.”

4.8.2 Bedreiging en intimidatie

Dat journalisten tegenwoordig met bedreigingen te maken hebben, is genoegzaam bekend. Uit een onderzoek van I&O Research in opdracht van PersVeilig bleek dat in 2021 acht op de tien Nederlandse journalisten weleens te maken krijgt met een vorm van agressie of bedreiging.¹⁸ In het onderhavige onderzoek hebben we bekeken in welke mate onderzoeksjournalisten te maken hebben met allerlei vormen van (persoonlijke) bedreigingen. In zijn algemeenheid kunnen we stellen dat dit ook heel nadrukkelijk onder onderzoeksjournalisten speelt.

In zijn algemeenheid zeggen journalisten last te hebben van een vijandige sfeer. Ze hebben het gevoel dat mensen in toenemende mate een hekel aan journalisten hebben en zien dat als een bedreiging voor de journalistiek. Zoals een geïnterviewde journalist zei:

“Wat wel echt een bedreiging is – wat door corona is gaan spelen – is dat er heel veel mensen zijn die journalisten letterlijk haten. Dat is wel echt een bedreiging voor de veiligheid. Dat sentiment, van: de journalist is een vijand en staat niet naast ons, is de grootste bedreiging voor ons vak geworden de afgelopen jaren, denk ik.”

¹⁸ Thomas van Hal & Laurens Klein Kranenburg (2021). Agressie en bedreiging richting journalisten 2021. Amsterdam: I&O Research.

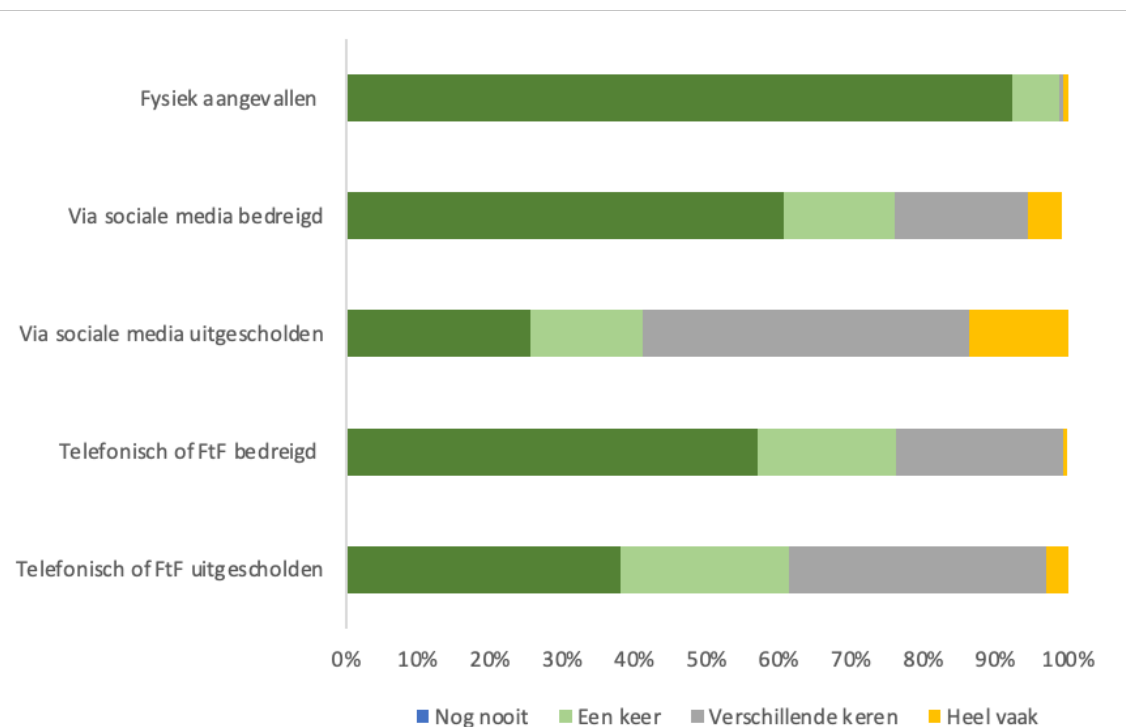
Een andere journalisten zei het in deze woorden:

"De journalistiek staat in een minder gunstig daglicht. Volgens veel mensen zijn wij parasieten en profiteurs en spreekbuizen van het establishment. Ja, ze haten ons al sowieso, dus er is altijd wel iemand te vinden die hen de weg wijst naar een advocaat."

In de praktijk heeft de meerderheid van de onderzoeksjournalisten weleens te maken gekregen met scheldpartijen. Circa zes op de tien onderzoeksjournalisten is weleens telefonisch of face-to-face uitgescholden. Bij ruim een derde is dit al meerdere keren voorgevallen. Met uitschelden op sociale media hebben journalisten in nog ruimere mate te maken. Zo'n tachtig procent is dit weleens overkomen. Bij bijna zestig procent zelfs meerdere keren tot heel vaak.

We zien dat mannelijke onderzoeksjournalisten hier vaker last van lijken te hebben dan hun vrouwelijke collega's. Iets meer dan de helft (53%) van de mannen uit ons onderzoek geeft aan al verschillende keren uitgescholden te zijn geweest op sociale media, terwijl dit aandeel bij de vrouwen wat lager ligt (31%). Omgekeerd zegt 37% van de vrouwelijke respondenten nog nooit scheldpartijen via sociale media te hebben ontvangen, terwijl dit percentage mannen kleiner is (20%).

Een behoorlijk aandeel van de onderzoeksjournalisten ontvangt bedreigingen. Bij ongeveer vier op de tien is dit telefonisch of face-to-face gebeurd. Bij twee op de tien zelfs meerdere keren. Op sociale media is het nog gangbaarder: daar heeft veertig procent weleens een bedreiging ontvangen. Er werden geen grote verschillen tussen mannen en vrouwen gevonden wat bedreigingen betreft.

Figuur 16: Ervaringen met persoonlijke bedreigingen

Het intimideren gebeurt niet alleen met schelden en bedreigen, maar ook door in het openbaar de integriteit van journalisten in twijfel te trekken.

“Een aspect wat ik steeds meer zie, is het zwart maken van journalisten. Het in diskrediet brengen van journalisten. Het ondergraven van de betrouwbaarheid van je onderzoek, van jou zelf, als persoon, als het ware te ondermijnen. Dat is iets vooral via social media.”

Dit verdacht maken van journalisten en in twijfel trekken van het onderzoekswerk gebeurt in de ogen van journalisten niet alleen door gewone burgers, maar ook door bestuurders en overheidsfunctionarissen. Zo vertelde een journalist uit eigen ervaring:

“Het sentiment vanuit de overheid vind ik wel negatief”. Ik had vorig jaar een artikel over een gemeente. Als ik dan zie hoe een wethouder tekeergaat in de media over dat artikel, dan vind ik dat... daar heb ik echt van... Ik vond dat shocking, hoe respectloos dan wordt uitgehaald naar het artikel of de onderzoeksjournalistiek.

Een soortgelijke ervaring had een andere journalist:

“Een ander ding is wel is het gemak waarmee verhalen als nepnieuws worden bestempeld. Heel veel shoot the messenger. [...] Rond de tijd dat ons stuk was uitgekomen, begon het bestuur opeens heel moeilijk te doen. Die begonnen te zeggen dat wij geen wederhoor hadden gepleegd, ze hadden een presentatie gehouden waarin ze zeiden dat wij foto’s hadden gefingeerd. Daar schrok ik heel erg van. Dat een bestuur dat dan zegt, dat vond ik heel heftig. En rond diezelfde tijd waren er elders in Nederland vergelijkbare casussen: een burgemeester die NRC in diskrediet ging brengen, terwijl het gewoon gedegen onderzoeks-journalistiek was. Dat vind ik een zorgwekkende ontwikkeling.”

Ook de omgang met woordvoerders is soms problematisch. Lang niet altijd erkennen journalisten, maar soms gaat het er stevig aan toe.

“We zitten heel erg in die loopgraven samen en het hangt heel erg af van de persoonlijkheid van de woordvoerder. Ik heb ook een paar woordvoerders met wie ik heel goed kan. En af en toe zijn er een paar dingen die ze niet leuk vinden, maar dan kan je wel op een professionele manier met ze omgaan. Maar er zijn ook woordvoerders – ik treed niet in detail – maar daar kan het ook volledig mee exploderen en uit de hand lopen. Met vloeken en schelden aan toe.”

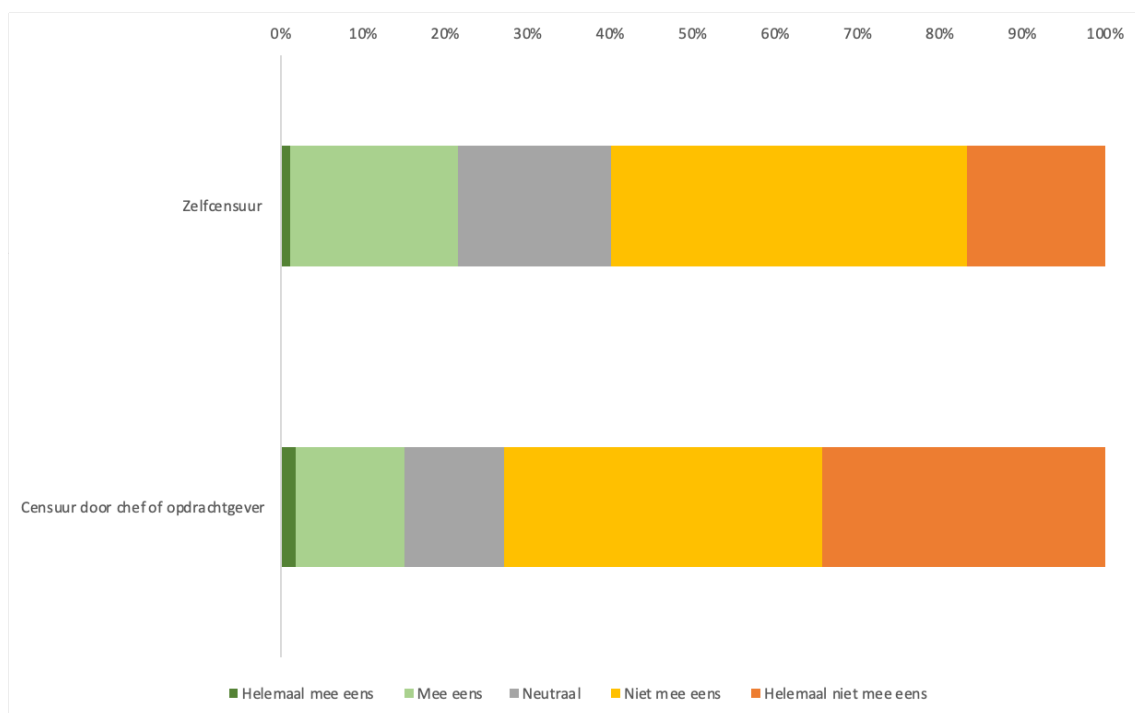
4.8.3 Zelfcensuur

Dreigen met rechtszaken, uitschelden, bedreigen, intimideren; het is allemaal bedoeld om journalisten af te schrikken en publicatie van onderzoek te voorkomen. Maar werkt dat? Laten zich journalisten zich hierdoor afschrikken? Censureren onderzoeksjournalisten zichzelf?

Het gebeurt dat onderzoeksjournalisten onderwerpen links laten liggen of bepaalde informatie niet publiceren. Een vijfde van de onderzoeksjournalisten zegt zich weleens dergelijke zelfcensuur op te leggen. Maar de meerderheid (60%) zegt dit niet te doen. Een van de geïnterviewde journalisten vertelde zich niet te laten muilkorven na dreigementen met juridische procedures:

“Toen we gingen schrijven over het bovenmatige inkomen van een bestuurder, stuurde hij een advocaat op ons dak. Dat we dat niet mochten opschrijven. We hebben het verhaal natuurlijk gewoon gemaakt. Plus nog een apart kadertje over die juridische dreiging. Daar is het toen wel bijgebleven.”

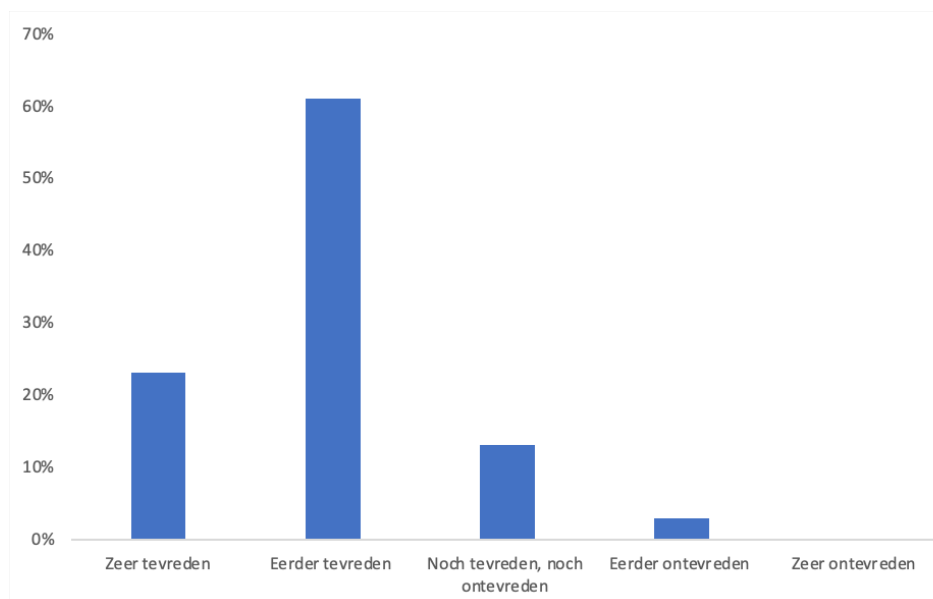
Overigens zeggen meer freelancers (40%) aan zelfcensuur te doen dan niet-free-lancers (13%). Ook zien we dat vrouwen (32%) zichzelf vaker censureren dan hun mannelijke collega's (16%).

Figuur 17: Opvattingen over censuur

4.9 Werktevredenheid

Ondanks de eerder besproken belemmeringen en bedreigingen, is de overgrote meerderheid van de Nederlandse en Vlaamse journalisten tevreden over hun werk als onderzoeksjournalist. Slechts vijf respondenten geven aan dat ze eerder ontevreden zijn. Geen enkele respondent is zeer ontevreden. Er lijken geen grote verschillen te zijn tussen bijvoorbeeld freelancers of niet-freelancers of tussen mannen en vrouwen wat deze stelling betreft. Ook is er geen verschil tussen onderzoeksjournalisten met een Belgische nationaliteit of zij met een Nederlandse of andere nationaliteit, noch tussen onderzoeksjournalisten uit verschillende leeftijdsgroepen.

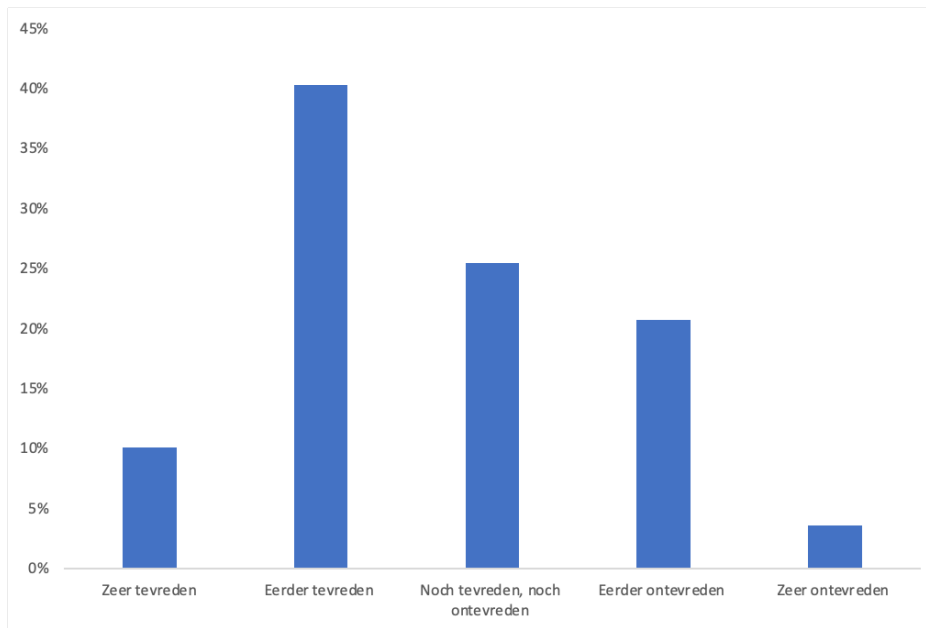

Figuur 18: Tevredenheid over het werk als onderzoeksjournalist (n=169)

Dagelijkse sleur die tot verveling en werkontevredenheid zou kunnen leiden, is een mogelijke (mentale) bedreiging. De respondenten uit onze studie verklaren echter als onderzoeksjournalist geen last van de dagelijkse sleur te ondervinden: 80% geeft aan dat hier geen sprake van is. Slechts een kleine groep (7%) zegt hier wel last van te hebben.

Exact de helft van de respondenten is eerder tot zeer tevreden over de balans tussen werk en privé. Ongeveer een kwart van de respondenten is eerder tot zeer ontevreden over deze balans. Een kwart is noch tevreden, noch ontevreden. Onderzoeksjournalisten met een Belgische nationaliteit zijn minder tevreden over deze balans dan de Nederlanders. Zo is 42% van de eerste groep eerder ontevreden over deze balans, terwijl dat voor de tweede groep om slechts 17% gaat.

Er blijkt op basis van de analyses geen verschil te zijn tussen freelancers en niet-freelancers, noch tussen mannen en vrouwen. Wel zien we dat de onderzoeksjournalisten tussen de 35 en 50 jaar het moeilijkst lijken te hebben met de balans werk versus privé, mogelijk door het feit dat dit gemiddeld gezien de leeftijdscategorie is met opgroeiende kinderen. Van deze groep geeft ongeveer 37% aan hierover eerder of zeer ontevreden te zijn, terwijl dit percentage bij de jongste generatie onder de 35 (19%) en vooral bij zij boven de 50 jaar (12%) kleiner is.

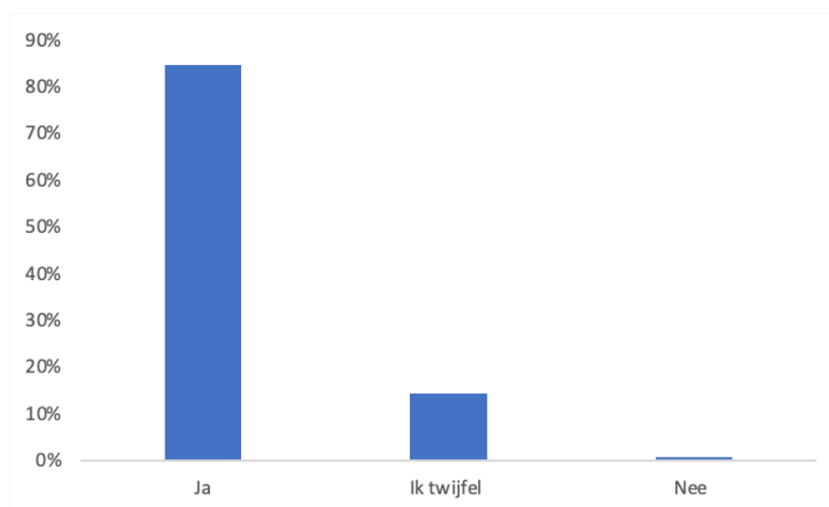
Figuur 19: Tevredenheid over balans werk versus privé (n=169)

78% van de 169 respondenten is eerder tot zeer optimistisch over de toekomst van de onderzoeksjournalistiek. Slechts 14 is eerder of zeer pessimistisch. Leeftijd lijkt hierbij geen rol te spelen.

Maar liefst 85% zou dan ook opnieuw kiezen voor onderzoeksjournalistiek, mochten ze alles opnieuw moeten doen. Slechts 1 respondent heeft blijkbaar spijt van de keuze om onderzoeksjournalist te worden.

Ondanks de grote tevredenheid van journalisten over het werken als onderzoeksjournalist, is het ook werk dat belastend kan zijn. Zo vertelde een journalist tijdens een interview:

“Het is het mooiste wat er is, onderzoeksjournalistiek. Ik ben blij dat ik het heb kunnen doen en nog altijd kan doen. Je leeft intens en het vergt veel van een mens. Je raakt soms uitgeput van zo’n stuk en dan moet je op naar het volgende, dan zou ik eigenlijk een week rust willen hebben. Je moet elke keer opnieuw heel diep kunnen gaan.”

Figuur 20: Al dan niet opnieuw kiezen voor onderzoeksjournalistiek (n=169)

4.10 Ervaringen met de VVOJ

Ongeveer zestig procent van de deelnemers aan deze survey is lid van de VVOJ.

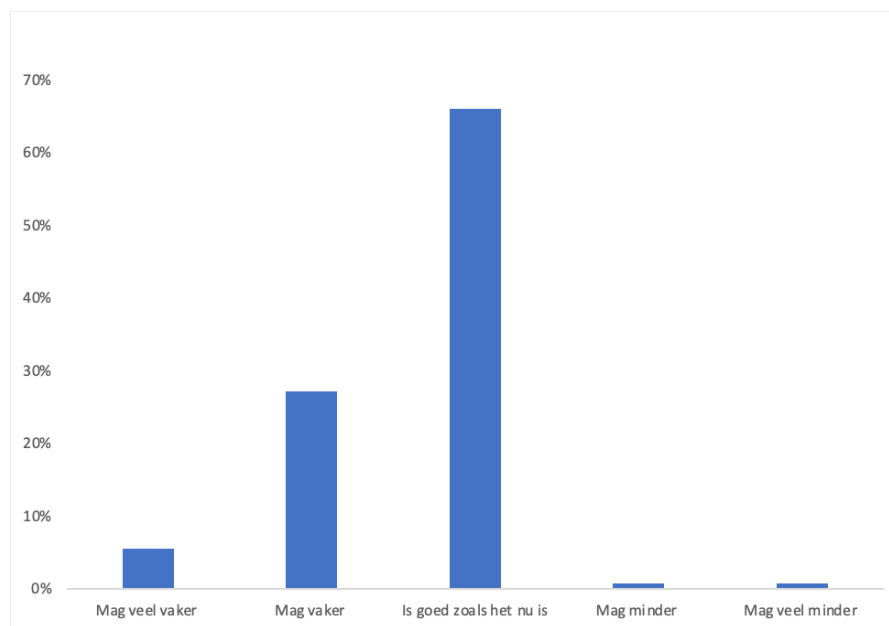
Als we kijken naar de redenen die de niet-leden opgeven op de vraag waarom ze geen lid zijn van de VVOJ, zien we ze vooral aangeven dat ze:

- weinig meerwaarde zien om lid te zijn (23 respondenten)
- er nog niet aan toe zijn gekomen om zich als lid aan te melden (22 respondenten)
- de VVOJ eigenlijk niet zo goed kennen (21 respondenten)

Minder vaak genoemde redenen zijn dat ze:

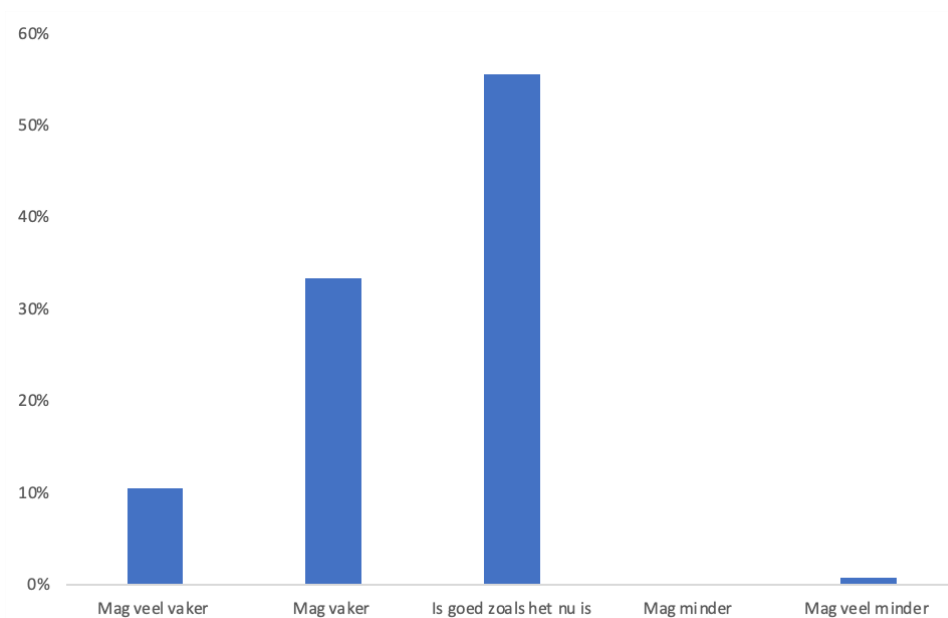
- de lidmaatschapsprijs van 60 euro per jaar te hoog vinden (16 respondenten)
- de VVOJ te weinig zichtbaar vinden in het debat over onderzoeksjournalistiek (5 respondenten)

In het algemeen is men tevreden over de werking van de VVOJ. Zo vindt tweederde dat het aantal netwerkactiviteiten dat de VVOJ organiseert precies goed is. Een kwart vindt dat het best wat vaker mag.

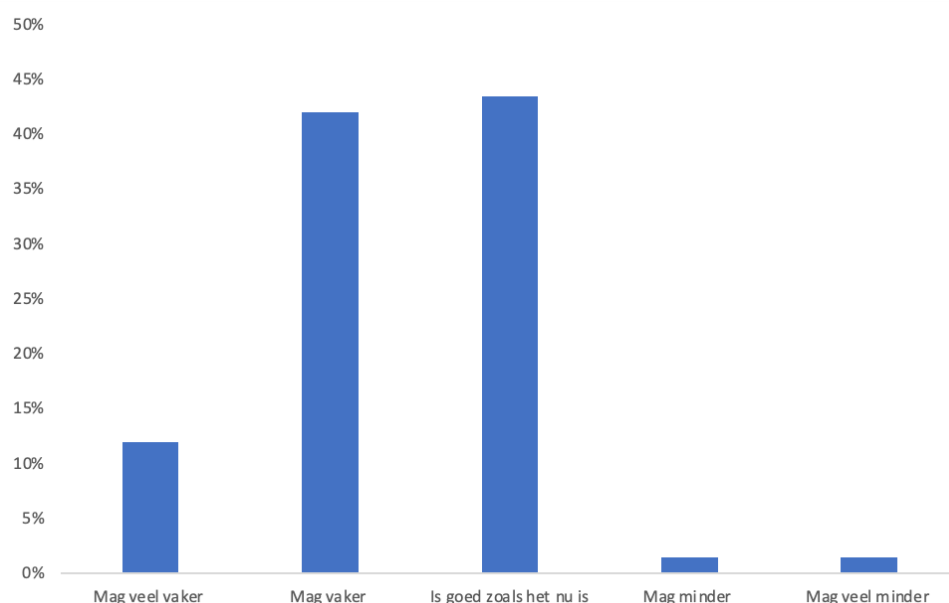
Figuur 21: Opvattingen over netwerkactiviteiten VVOJ (n=144)

De meerderheid (55%) vindt dat er voldoende activiteiten georganiseerd worden door de VVOJ om kennis te verbreden. Iets meer dan 40% vindt dat er meer van zulke activiteiten mogen zijn.

Figuur 22: Opvattingen over activiteiten VVOJ die kennis verbreden (n=144)

De VVOJ zou volgens de helft (53%) van de respondenten zichtbaarder mogen zijn in het publieke debat over onderzoeksjournalistiek. 43% vindt dat het goed is zoals het nu loopt.

Figuur 23: Opvattingen over aanwezigheid VVOJ in het debat over journalistiek (n=143)

Veruit de meeste respondenten hebben al minstens een keer een jaarlijkse VVOJ-conferentie bijgewoond, waaronder ook veel niet-leden. 64% van de 160 die op deze vraag hebben geantwoord, is al een keer geweest, tegenover 36% die nog niet geweest is.

Bij zij die al minstens een keer naar een VVOJ-conferentie zijn geweest, krijgt het congres een gemiddelde score van 7,6/10 op de kwaliteit van het congres en 7,7/10 op de praktische organisatie van het congres. Op gebied van mogelijkheden tot netwerken krijgt het congres zelfs een 8.0 als gemiddelde score op 10. De kostprijs scoort met 6.2 wat lager. Sommige respondenten vinden het congres dus wat te duur.

Zij die nog niet naar een jaarlijkse conferentie zijn geweest, konden aangeven wat hiervoor de reden is (meerdere antwoorden mogelijk). De vaakst aangeduide reden is die van 'ik wist niet van het bestaan van deze conferentie' (19 keer aangeduid) gevolgd door 'ik heb geen tijd om daarnaartoe te gaan' (16 keer). Vijf respondenten vinden het congres te duur en een aantal verwees in de vrije antwoorden ook naar het feit dat ze nog maar pas onderzoeksjournalist zijn geworden en daardoor nog geen gelegenheid hebben gehad om een conferentie bij te wonen.

Als verdienste van de VVOJ noemde een van de journalisten dat de mogelijkheden van de wob voor journalistiek onderzoek bekender zijn geworden:

“Een andere evolutie die ik zie als ‘wobben’, het beroep doen op de Wet op de Openbaarheid van Bestuur. Dat is iets wat toch wel veel meer ingeburgerd is dan pakweg tien jaar geleden en ik denk dat dat onder meer de verdienste is van VVOJ-congressen, die dat erg hebben aangemoedigd.”

Als aandachtspunt voor de VVOJ pleitte een van de freelancers voor meer aandacht voor journalisten die als freelancer aan onderzoeksjournalistiek doen:

“Maak je ook wat harder ook voor de freelance onderzoeksjournalist, want daar moet je het ook van hebben, de journalisten die niet bij de redacties zitten. Zorg dat die niet verzuipen en dat je die niet kwijtraakt.”

Deze journalist meende dat de VVOJ meer als netwerk kan fungeren, met name voor freelancers:

“Meer een netwerkorganisatie voor het verbinden van elkaar. Dat je via de VVOJ met elkaar in contact kunt komen op een vrij laagdrempelige manier. Ook qua aanbieden van expertise, dat je als onderzoeks-journalisten elkaar onderling makkelijk kan vinden.”

Een Nederlandse lokale onderzoeksjournalist zei zich eraan te storen dat veel bijeenkomsten van vakverenigingen, ook die over lokale journalistiek, meestal plaatsvinden in de Randstad, wat hem een gevoel van buitensluiting gaf:

“Al die bijeenkomsten die georganiseerd worden door de VVOJ, door de NVJ, door het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek, door de NLPO, door al die organisaties... Met alle respect, die zijn wel 9 van de 10 keer in Amsterdam of Hilversum of Utrecht. Dat is dus vaak heel ver reizen. Al die gebeurtenissen die steeds in de Randstad zijn, daar heb ik zoiets van: dat zal allemaal wel, daar heb ik geen tijd voor, ik doe gewoon mijn eigen ding.”

5. Conclusies en aanbevelingen

Het doel van dit onderzoek was om zowel een kwantitatief overzicht van de beroepsgroep te krijgen (samenstelling, arbeidsrelatie, tijdsinvestering en verloning), als een beeld van de werkomstandigheden en de problemen en belemmeringen waarmee onderzoeksjournalisten en redacties te maken hebben tijdens hun werkzaamheden. Ook wilden we een vergelijking maken met de situatie in 2002, toen de VVOJ ook een onderzoek liet doen naar de stand van de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen.

Het toenmalige onderzoek kwam tot een schatting van 350 journalisten die zich bezighouden met onderzoeksjournalistiek doen in Nederland en Vlaanderen. Twintig jaar later komen we tot een veel hogere schatting, namelijk zo'n 900. Deels kan dat liggen aan de methode. In 2002 werd navraag gedaan op redacties, waardoor freelancers mogelijk wat onderbelicht bleven. Wij gingen uit van het VVOJ-ledenbestand en vulden dit aan door te zoeken naar onderzoeksjournalisten via onder meer ons netwerk, Twitter en LinkedIn. Door die verschillen zijn de schattingen niet een op een te vergelijken.

Maar het is evident dat er tegenwoordig meer journalisten zijn die zich bezighouden met onderzoeksjournalistiek. In 2002 had onderzoeksjournalistiek op menig redactie weinig prioriteit. Anno 2022 hechten redacties er meer belang aan en ze bieden journalisten meer mogelijkheden om onderzoek te doen, er zijn meer mogelijkheden om onderzoek te financieren via fondsen en er lijkt ook meer belangstelling onder jonge journalisten te zijn om onderzoek te doen. Vijftien procent van de onderzoeksjournalisten is jonger dan dertig jaar. Een kwart van de onderzoeksjournalisten heeft maximaal vijf jaar ervaring in de journalistiek en bijna de helft van de onderzoeksjournalisten is minder dan vijf jaar bezig met onderzoekswerk. Dat laat zien dat de groep journalisten die onderzoek doet voor een aanzienlijk deel bestaat uit nieuwkomers.

Het aantal journalisten dat onderzoeksjournalistiek werk doet is sinds 2002 dus flink toegenomen, maar het aandeel journalisten dat dit voor een leeuwendeel van de werktijd doet, is juist wat afgenomen. In 2002 was een kwart van de 350 journalisten voltijds of bijna voltijds als onderzoeksjournalist aan het werk, terwijl dit in 2022 zo'n twintig procent is. Doordat het aantal journalisten dat onderzoeksjournalistiek werk doet is toegenomen, is per saldo het aantal journalisten dat (bijna) fulltime onderzoeksjournalistiek werk doet verdubbeld, van naar schatting zo'n negentig naar honderdtachtig.

Vooraf voor Vlaanderen is er op dit vlak flink wat veranderd. In 2002 waren er niet of nauwelijks journalisten die fulltime onderzoeksjournalist waren; de hierboven genoemde negentig waren Nederlandse onderzoeksjournalisten. In 2022 komen we tot een schatting van circa dertig Vlaamse onderzoeksjournalisten die minstens tachtig procent van de werktijd besteden aan onderzoeksjournalistiek. Ook waren er in 2002 in Vlaanderen geen speciale onderzoeksredacties of -cellen. Dat is nu ook wel anders, want ruim veertig procent van de Vlaamse journalisten die onderzoek doen, maakt deel uit van een onderzoeksredactie of -cel.

In totaliteit schatten we het aantal journalisten dat onderzoek doet voor Nederland op circa 750 en voor Vlaanderen op zo'n 150. Ergo, in Nederland zijn er naar schatting vijf keer zoveel onderzoeksjournalisten dan in Vlaanderen. Terwijl in Nederland (circa 17,8 miljoen inwoners) iets meer dan tweeënhalf keer meer mensen wonen dan in Vlaanderen (circa 6,7 miljoen inwoners). Hoewel er veel ten goede veranderd is, is Vlaanderen in vergelijking met Nederland dus nog altijd minder goed bedeed met onderzoeksjournalisten.

5.1 Conclusies

Er zijn een aantal bevindingen uit het onderzoek die in het oog springen. Die zetten we hieronder op een rij.

De **diversiteit** in de populatie van onderzoeksjournalisten is heel gering. Twee derde is man, twee derde heeft een universitair diploma op zak, twee derde is politiek gezien links georiënteerd. Qua afkomst zijn er nauwelijks onderzoeksjournalisten die niet in Nederland of België zijn geboren of van wie een van de ouders buiten Nederland of Vlaanderen is geboren.

Onderzoeksjournalistiek is nog altijd overwegend **mannenwerk**. Niet alleen is twee derde van de onderzoeksjournalisten man, ook hebben hun vrouwelijke collega's minder vaak een voltijds dienstbetrekking met vast contract. Ook hebben vrouwen vaker een tijdelijk contract. Vrouwen verdienen maandelijks gemiddeld genomen minder dan mannen, maar dat kan komen doordat ze minder uren werken. Vrouwen werken vaker als freelancer. Minder dan een kwart van de leidinggevendenden in de onderzoeksjournalistiek is vrouw.

Het aandeel **freelancers** in de onderzoeksjournalistiek is behoorlijk groot (een derde). Ze steken veel tijd in de opdrachten die ze doen, maar de financiële vergoeding die ze ervoor krijgen is bescheiden, met een gemiddelde van 28 euro bruto per uur. Freelancers geven aan dat ze vaak veel meer uren in onderzoek steken dan waarvoor ze betaald krijgen van media die hun werk publiceren.

Met name voor freelancers is **externe financiering** via fondsen een goede mogelijkheid om onderzoeksprojecten te financieren. De toename van het aantal fondsen (met name in Nederland) zien onderzoeksjournalisten als een positieve ontwikkeling, want zonder deze financiële bronnen zouden allerlei onderzoeksjournalistieke projecten in hun ogen niet verwezenlijkt worden. Er zit ook een keerzijde aan voor freelancers: media gebruiken financiering door fondsen als argument om niet of minder voor een productie te hoeven betalen en soms wil een medium een aanvraag doen bij een fonds alvorens een freelancer met het onderzoek kan starten, wat zorgt voor vertraging.

Net als het onderzoek van DSP uit 2018 concludeert dit onderzoek dat er weinig **lokale onderzoeksjournalistiek** lijkt te zijn. Maar 15% van de onderzoeksjournalisten afficheert zich als lokale onderzoeksjournalist. Slechts een enkeling houdt zich exclusief bezig met lokale onderzoeksjournalistiek. Met name in bepaalde regio's en provincies lijkt er niet of nauwelijks sprake te zijn van lokale onderzoeksjournalistiek.

Het is in dat opzicht positief dat er in Nederland **lokale en provinciale mediafondsen** zijn ontstaan. Tegelijkertijd is er sprake van een zeker willekeur: daar waar lokale of regionale mediafondsen zijn, is niet per se het grootste gebrek aan onderzoeksjournalistiek. Zo heeft Zuid-Holland een provinciaal mediafonds, maar lijkt er een veel grotere schaarste aan lokale en regionale onderzoeksjournalistiek te zijn in Zeeland, Overijssel en Flevoland. In Vlaanderen ontbreken zulke lokale en regionale mediafondsen vooralsnog helemaal.

De onderzoeksjournalisten zijn gematigd positief over de meerwaarde die de journalistieke **opleiding** die ze volgden, heeft voor het onderzoeksjournalistieke werk dat ze nu doen. Veertig procent vindt dat hun journalistieke opleiding goed geholpen heeft om nu als onderzoeksjournalist te werken. Een deel vindt dat er nood is aan meer opleiding of training op het gebied van datajournalistiek, OSINT en online research. Ook in 2002 was er al behoefte aan 'trucs voor het internet' en 'rekenmeesters' voor het doen van kwantitatieve journalistiek.

Veel onderzoeksjournalisten krijgen te maken met **tegenwerking**, uit diverse hoeken. Evident is de veelvuldige belediging en bedreiging die plaatsvindt via sociale media, maar ook telefonisch of face-to-face. Bovendien hebben onderzoeksjournalisten veelvuldig te maken met tegenwerkingen door overheden, bedrijven en andere organisaties, zoals het vertragen van woo- of wob-verzoeken, het dreigen met juridische procedures of het indienen van klachten.

5.2 Aanbevelingen

Dit onderzoek is een vervolg op het eerste onderzoek dat de VVOJ liet doen in 2002. Opvallend genoeg is er sinds dat eerste onderzoek weinig onderzoek gedaan naar de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen, behalve een onderzoek van onderzoeksbureau DSP uit 2018. Het zou nuttig zijn om vaker soortgelijk onderzoek te doen, om de ontwikkelingen in de onderzoeksjournalistiek te monitoren.

Dit onderzoek heeft een beeld willen schetsen van de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen. Uiteraard is dit een beperkt beeld, er blijven allerlei zaken onderbelicht. Het zou goed zijn om uitgebreider onderzoek te doen naar specifieke kwesties die dit onderzoek slecht in beperkte mate belicht, zoals de positie van freelancers, de vertegenwoordiging van vrouwen en minderheden in de onderzoeksjournalistiek, de ervaringen van onderzoeksjournalisten met de wob of woo, de impact van juridische dreigementen op het werk van onderzoeksjournalisten, etc.

De overheid vervult een tegenstrijdige rol voor de onderzoeksjournalistiek. Aan de ene kant verleent de overheid steun in woorden en met geld (subsidieregelingen en fondsen), maar anderzijds hebben onderzoeksjournalisten veelvuldig te maken met tegenwerkingen vanuit de overheid, zoals vertragende wob-procedures, gebrekkige openbaarmaking van informatie en soms zelfs verdachtmakingen aan het adres van journalisten. De overheid zou er goed aan doen om niet alleen in woord en munt de onderzoeksjournalistiek te steunen, maar ook in daad het werk van onderzoeksjournalisten te vergemakkelijken.

Fondsen lijken positief te werken, met name voor freelancers, die zo meer mogelijkheden hebben om financiering te vinden voor hun onderzoeken. Maar dat wil niet zeggen dat het voor freelancers makkelijk is om voldoende inkomen te halen uit onderzoekswerk. Ze steken vaak meer tijd in onderzoek dan de uren waarvoor ze financiering krijgen. Het zou goed zijn als media die hun werk afnemen, financiering door een fonds niet als excuus gebruiken om een lage vergoeding te betalen, maar juist het belang van onderzoeksjournalisten zouden omzetten in een goede onderzoeksvergoeding voor freelancers. Laat media het met de mond beleden belang van onderzoeksjournalistiek vooral ook tot uiting laten komen in de vergoedingen die ze betalen voor het werk van freelance onderzoeksjournalisten.

Hoewel fondsen freelancers de mogelijkheid bieden om hun onderzoeksjournalistieke projecten te financieren, kost het schrijven van aanvragen de nodige uren, die freelancers ook niet betaald krijgen. Vandaar het advies aan fondsen om de aanvraagprocedure zo eenvoudig mogelijk te houden.

Lokale mediafondsen in Nederland zijn een goed middel om lokale onderzoeksjournalistiek mogelijk te maken. Maar ze zijn versnipperd: of er in een gemeente onderzoek wordt gedaan hangt af van de vraag of er een lokaal mediafonds is. Het zou goed zijn om

te zoeken naar mogelijkheden om nationale dekking te krijgen en juist ook in gemeenten waar onderzoeksjournalistiek schaars of afwezig is, onderzoeksjournalistiek mogelijk te maken. Het zou goed zijn als Vlaanderen dit voorbeeld gaat volgen, aangezien daar de onderzoeksjournalistiek en het algemeen en lokale onderzoeksjournalistiek in het bijzonder nog wel een extra stimulans kan gebruiken.

Om de diverse fondsen beter vindbaar te maken voor onderzoeksjournalisten, zou de VVOJ een overzicht kunnen aanbieden op de website.

Er blijft in de onderzoeksjournalistiek behoefte aan vaardigheden op het gebied van data-analyse en online zoektechnieken. Bovendien is er sprake van verdere juridisering (met onder meer de privacywetgeving en woo- of wob-procedures) die het werk van onderzoeksjournalisten moeilijker maakt. Daarom is het van belang dat de VVOJ zich blijft inzetten voor een actueel nascholingsaanbod. Ook is het van belang om bestaande opleidingsmogelijkheden te behouden (zoals de postgraduaat Internationale Research-journalistiek van Thomas More en de Masterclass Onderzoeksjournalistiek van Investico en De Groene Amsterdammer).

Ook hier geldt dat het voor de vindbaarheid van opleidingsmogelijkheden nuttig zou zijn als de VVOJ op de website de diverse initiatieven verzamelt.

De VVOJ voorziet in een behoefte als het gaat om het aanbieden van trainingen en congressen. Maar zou daarmee ook nadrukkelijker meer naar de regio moeten om te voorkomen dat de vereniging gezien wordt als een Randstedelijke of hoofdstedelijke club. Het zou ook een goed idee zijn om de jaarlijkse VVOJ-conferentie buiten de Randstad en Antwerpen en Brussel te houden.

Onderzoeksjournalisten ervaren tijdens hun werk een groeiend wantrouwen en een toenemende vijandigheid in de samenleving. Het is van groot belang om na te denken hoe dit negatieve sentiment gekeerd kan worden, zodat de onderzoeksjournalistiek haar onmisbare taak als waakhond van de samenleving kan blijven vervullen.

Onderzoeksjournalisten zijn tevreden over hun werk en kijken optimistisch naar de toekomst. Maar ze hebben ook het nodige te incasseren, blijkt uit dit onderzoek. Het is daarom van belang dat er een organisatie als de VVOJ is die opkomt voor de belangen van onderzoeksjournalisten. Het zou mooi zijn als de VVOJ een nog zichtbaardere rol voor zich opeist in het publieke debat om de belangen van onderzoeksjournalisten voor het voetlicht te brengen. Daarbij kan de VVOJ ook optrekken met andere journalisten-organisaties, zoals de Nederlandse Vereniging van Journalisten en de Vlaamse Vereniging van Journalisten, bijvoorbeeld om de belangen van freelance onderzoeksjournalisten te behartigen.

Dankwoord

Veel onderzoeksjournalistieke projecten zijn teamwork. Ook dit onderzoek deden we niet alleen. De volgende personen en instanties hebben een belangrijke bijdrage geleverd, waarvoor we ze hartelijk danken:

- Het VVOJ-bestuur bedacht dat het een goed idee zou zijn om na twintig jaar weer eens onderzoek te doen naar de onderzoeksjournalistiek in Nederland en Vlaanderen.
- Het onderzoek is mogelijk gemaakt dankzij financiering door het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek, de Adessium Foundation en de Vlaamse Vereniging van Journalisten.
- Rick van Dijk en Els Onink van de VVOJ hielpen met de opzet en planning van het onderzoek, en ook met het inventariseren van onderzoeksjournalisten.
- De interviews met onderzoeksjournalisten, chefs en hoofdredacteuren zijn gedaan door Annick Hus, Yvonne van de Meent, Miro Lucassen, Monique van de Griendt en Alexander van Duivenvoorden.
- Bij het transcriberen en analyseren van de interviews hebben we hulp gekregen van Vera Brouwer, Alexander van Duivenvoorden en Mitchell van Gerven.

Het was helemaal niets geworden met dit onderzoek als niet zoveel journalisten mee hadden willen doen met de interviews en het invullen van de vragenlijst. We willen jullie heel erg bedanken voor deelname aan dit onderzoek.

Lijst met geïnterviewden

Nederland:

1. Eric Smit (*Follow the Money*)
2. Manon Blaas (*Zembla*)
3. Eric Arends (*Argos*)
4. Evert de Vos (*De Groene Amsterdammer*)
5. Wubby Luyendijk (*NRC*)
6. Marcia Nieuwenhuis (*AD*)
7. Harm Ede Botje (*NU.nl*)
8. André Tak (*RTL Nieuws*)
9. Joost Oranje (*NOS/Nieuwsuur*)
10. Pieter Klein (*Nieuwsuur*)
11. Willem Feenstra (*de Volkskrant*)
12. David Hielkema (*het Parool*)
13. Arno Kersten (*het Onderwijsblad*)
14. Kim van Keken (*freelance, collectief Spit*)
15. Merel de Buck (*freelance, Platform Authentieke Journalistiek*)
16. Bas Vermond (*freelance*)
17. Lise Witteman (*freelance*)
18. Rob Cox (*De Limburger*)
19. Saskia Klaassen (*Vers Beton*)
20. Goos de Boer (*RTV Noord, RTV Drenthe, RTV Oost en Omrop Fryslân*)
21. Tom Meerbeek (*RTV Oost*)
22. Fatima Naumann (*Omroep Gelderland*)
23. Chris Bakker (*OOG*)
24. Anoushka Kloosterman (*Mare*)

Vlaanderen:

1. Brecht Castel (*Knack*)
2. Jonas Muylaert (*HLN, VTM Nieuws*)
3. Sara De Sloover (*Bruzz*)
4. Kristof Clerix (*Knack*)
5. Lars Bové (*De Tijd*)
6. Luc van Bakel (*VRT*)
7. Piet Depuydt (*De Tijd*)
8. Sarah Vandoorne (*freelance*)
9. Stef Arends (*freelance*)
10. Jan Antonissen (*freelance, Humo*)

Telefoon: **+31(0)683633310** | E-mail: **bureau@vvoj.org** | **vvoj.org**